
Nejednakosti i izborni rascjepi u Hrvatskoj u razdoblju od 1990. do 2020. godine*

VELIBOR MAČKIĆ, FILIP NOVOKMET, FILIP RUSMIR

Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet

Sažetak

Na temelju harmoniziranih izbornih anketa rad analizira evoluciju izbornih rascjepa u Hrvatskoj od 1990. do 2020. godine. Utvrđuje se da je tijekom promatranog razdoblja obrazovni rascjep ostao stabilan: visokoobrazovani birači skloniji su glasati za lijevi centar, a nižeobrazovani za HDZ. Prvi put se uočava dohodovni obrazac glasanja, prema kojem su pobjednici procesa transformacije skloniji glasati za lijevi centar. Od izbora 2000. godine, koji predstavljaju točku diskontinuiteta, bilježi se, s obzirom na dohodovni obrazac, da birači s višim dohotkom podupiru lijevi centar, dok su birači s nižim dohotkom sve skloniji izbornoj apstinenciji. U teorijskom okviru dvodimenzionalnog političkog prostora utvrđuje se da je dominacija kulturno-identitetske dimenzije utemeljene na obrazovnom rascjepu doprinijela “zamagljivanju” ekonomskog sukoba u političkom natjecanju. Unatoč rastućoj nejednakosti ekonomski rascjep ostaje nepolitiziran. Nalazi ukazuju na prestrukturiranje političkog prostora u Hrvatskoj i na potrebu za daljnjim istraživanjem mehanizama koji oblikuju transformaciju političkih rascjepa.

Ključne riječi: politička ekonomija, nejednakost, rascjepi, ankete, ljevica

1. Uvod

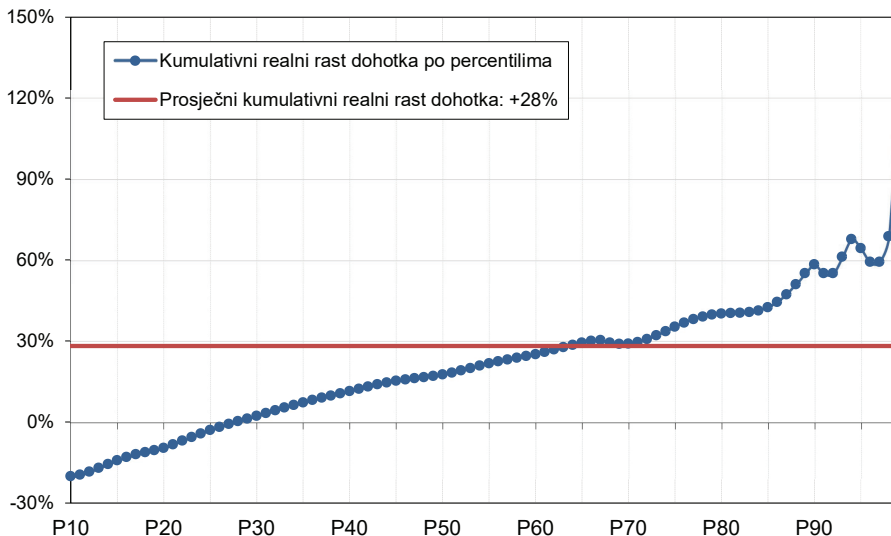
Politička i ekonomska transformacija u Hrvatskoj početkom 1990-ih snažno je utjecala na ekonomske prilike, na društvenu stratifikaciju, na obrasce političkog ponašanja i na strukturu stranačkog sustava. Standardno polazište u literaturi predstavlja trostruka transformacija (Merkel, 2011) kojom se označava preklapajući proces stvaranja demokratskog političkog sustava koji koincidira s tranzicijom iz socijalističke u tržišnu ekonomiju te s nastankom neovisne države. Političko-ekonomska

* Autori posebno zahvaljuju Aleksandru Štulhoferu na detaljnoj i sadržajnoj analizi prve verzije rada. Zahvaljujemo i recenzentima na konstruktivnim komentarima.

obilježja društva Socijalističke Republike Hrvatske (u nastavku teksta SRH) temeljila su se na potisnutim i strogo kontroliranim ideološkim i socioekonomskim podjelama. Političko otvaranje javne sfere razotkrilo je potisnute kulturne i ideološke podjele u društvu, koje su od samog početka imale ključan utjecaj na oblikovanje stranačkog sustava i obrazaca političke mobilizacije.

Niska socioekonomska nejednakost u SRH održavana je zahvaljujući prevladavajućem socijalističkom etosu u određivanju dohodaka, kolektivnom vlasništvu nad proizvodnim sredstvima i izdašnom sustavu socijalne skrbi. Budući da je ekonomska transformacija podrazumijevala institucionalno-političku reformu upravo tih mehanizama – liberalizaciju tržišta rada, pretvorbu i privatizaciju društvenog vlasništva i sveobuhvatnu reformu socijalne skrbi – ta je reforma očekivano vodila prema rastu nejednakosti u svim bivšim socijalističkim zemljama u srednjoj i istočnoj Europi (u nastavku teksta: SIE) (Atkinson i Micklewright, 1992; Milanović, 1998; Novokmet, 2017; 2021; Bukowski i Novokmet, 2021). Hrvatska nije bila iznimka, te je i u njoj zabilježen značajan porast nejednakosti, siromaštva i ekonomske nesigurnosti (World Bank, 2001; Nestić, 2002; Kump i Novokmet, 2018; Bićanić *et al.*, 2018; Ledić *et al.*, 2022; Bezeredi *et al.*, 2023).

Slika 1. Realni kumulativni rast nacionalnog dohotka po percentilima u Hrvatskoj, 1988.–2020.

Izvor: izračun autora na temelju Ankete o potrošnji kućanstva za 1988. i ankete EU-SILC za 2021. Raspodjela dohotka među odraslim osobama (dohodak bračnih parova podijeljen s dva). Prosječan rast nacionalnog dohotka po odrasloj osobi izračunat iz baze podataka *WID.world*.

Navedeno je vidljivo iz Slike 1 koja prikazuje distribuciju ekonomskog rasta u posljednjih trideset godina u Hrvatskoj. Slika ukazuje na postojanje jasnih ekonomskih rascjepa u društvu koji omogućuju identifikaciju “dobitnika” i “gubitnika” procesa transformacije. Dok je s jedne strane 10% stanovništva s najvišim dohotkom doživjelo iznadprosječan rast, s druge je strane veći dio distribucije doživio ispodprosječan rast ili pad stvarnog životnog standarda, a u kategoriju “gubitnika” možemo jasno svrstati 30% stanovništva s najnižim dohotkom koje je doživjelo pad stvarnog životnog standarda.

U istraživanju smo harmonizirali izborne ankete od prvih višestranačkih parlamentarnih izbora 1990. godine u Hrvatskoj s ciljem utvrđivanja razvoja izbornih rascjepa u hrvatskom društvu i boljeg razumijevanja faktora koji su oblikovali dinamiku političkog natjecanja posljednjih trideset godina. U radu se analizira devet ciklusa parlamentarnih izbora u razdoblju od 1990. do 2020. godine. Ovo je prvo istraživanje, osim onih što su ih proveli istraživači zaposleni na FPZG-u, koje donosi konzistentan pregled dugoročnog razvoja izbornih rascjepa u Hrvatskoj s ciljem identifikacije njihovih strukturnih obilježja i političkih posljedica. Politički rascjepi u hrvatskom društvu promatraju se iz političko-ekonomske perspektive, kroz prizmu analitičkog okvira dvodimenzionalnog političkog prostora određenog presijecajućim kulturno-identitetskim i ekonomsko-redistributivnim dimenzijama (Kitschelt, 1994; Kitschelt *et al.*, 1999; Sekulić, 2016).

Postavljena hipoteza rada glasi: pobjednici procesa transformacije u Hrvatskoj glasaju za stranke lijevog centra. Hipoteza proizlazi iz triju istraživačkih pitanja na koja se traži odgovor. Prvo, za koga glasaju pobjednici i gubitnici transformacije u Hrvatskoj? Drugo, je li politička odanost pobjednika/gubitnika kontinuirana ili postoji/postoje prijelomna/prijelomne točka/točke u promatranom razdoblju? I treće, kakvu ulogu imaju obrazovna i dohodovna obilježja apstinenata izbornih ciklusa u Hrvatskoj u promatranom razdoblju?

Doprinos rada postojećoj literaturi proizlazi iz toga što je prvi put empirijski potvrđeno da postoji dohodovni obrazac glasanja na parlamentarnim izborima u Hrvatskoj u promatranom razdoblju. Izbori 2000. godine identificirani su kao prijelomna točka, odnosno utvrđeno je da pobjednici transformacije (birači s najvišim dohocima) svoju političku potporu daju lijevom centru. Uz potvrdu obrazovnog obrasca glasanja kao indikatora kulturno-identitetske pozicije birača pronalazimo i jasnu potvrdu ekonomsko-redistributivne pozicije birača i apstinenata, što omogućuje bogatiju političko-ekonomsku analizu izbornih rascjepa u Hrvatskoj.

Rad je strukturiran na sljedeći način. Pregled literature o političkim i ekonomskim rascjepima u zapadnoj, središnjoj i istočnoj Europi te u Hrvatskoj donosi se u drugom poglavlju. Metodologija i izvori podataka čine treći dio rada. Empirijski rezultati i rasprava o njima sadržaj su četvrtog i petog poglavlja. Zaključak, u kojem

su navedeni rezultati, ograničenja provedenog i prijedlozi budućih istraživanja, čini završno poglavlje rada.

2. Pregled literature

Nastanak političkih rascjepa i višedimenzionalna analiza političkog natjecanja u modernim demokracijama polaze od klasičnog istraživanja Lipseta i Rokkana (1967).¹

Postojeće podjele u društvu politiziraju se putem političkih stranaka i na taj se način očituju u izbornom natjecanju (Bartolini, 2000; Brooks *et al.*, 2006; Degan Krause, 2007; Elff, 2007; Bornschieer, 2009; Širinić *et al.*, 2024). U desetljećima neposredno nakon Drugog svjetskog rata u razvijenim demokracijama dominirao je klasni ili ekonomsko-distributivni rascjep, u toj mjeri da se često tvrdi kako je politički prostor postao jednodimenzionalan. Političke stranke prvenstveno su odražavale politizaciju redistributivnog konflikta i u tom je kontekstu došlo do tradicionalne podjele na političku ljevicu i desnicu.²

Snažne ekonomske i društvene promjene od 1970-ih – često označavane kao prijelaz iz industrijskog u postindustrijsko društvo – dovele su do novih vrijednosnih podjela u društvu, koje postupno nalaze svoj put u političku arenu. Inglehart (1977; 1997) ukazao je na sekularnu promjenu iz materijalističkih u postmaterijalističke vrijednosti te na potencijalno politiziranje vrijednosnih sukoba (tzv. tiha revolucija). Osobito se ekspanzija visokog obrazovanja povezuje sa snažnijim očitovanjem vrijednosnih političkih preferencija (npr. pitanja multikulturalnosti, vladavine prava itd.).

Kitschelt (1994) pokazao je kako je nova vrijednosna polarizacija u društvu uzrokovala transformaciju izbornog natjecanja tako što je vodila prema stvaranju dvodimenzionalnog političkog prostora obilježenog s dva temeljna rascjepa. Novi kulturno-identitetski rascjep (koji obilježava dihotomija između liberalno-univerzalnih i autoritarno-komunitarnih vrijednosti ili, jednostavnije, modernizma i tradicionalizma) presjekao je postojeći ekonomsko-redistributivni rascjep. Posljedično, priroda izbornog natjecanja stubokom se promijenila, te “politika sada podrazumijeva borbu važnosti između redistributivnog izbora i drugih političkih izbora” (Kitschelt, 1994, str. 6). Kitscheltova pionirska analiza ukazala je na programatsku

¹ Lipset i Rokkan (1967) objašnjavaju nastanak političkih rascjepa u zapadnoj Europi kao posljednicu usporedne nacionalne i industrijske revolucije, koja je rezultirala, pojednostavljeno rečeno, teritorijalno-kulturnim rascjepom nasuprot funkcionalnom (uključujući klasni) rascjepu. Autori pretpostavljaju da su rascjepi prilično stabilni (zamrznuti).

² Ljevicu je programatski promicala ekonomsku redistribuciju, veću pregovaračku moć rada i socijalnu zaštitu, dok je desnica promicala protržišne politike i jačanje privatnog nauštrb javnog sektora (ideal “manje države”).

transformaciju socijaldemokratskih opcija u zapadnoj Europi. Stranke nove ljevice prihvaćaju liberalno-univerzalne vrijednosti kao temelj svoga političkog programa, udaljujući se od dotadašnje programatske orijentacije na isključivo ekonomsko-redistributivne zahtjeve biračkog tijela (organiziranog industrijskog radništva). Naknadna istraživanja često povezuju taj trend programatske transformacije na ljevici s konzervativnom kulturnom reakcijom (engl. *cultural backlash*) i pojavom desnih populističkih stranaka, koje zauzimaju antagonistički (autoritarno-komunitarni) prostor na identitetsko-kulturnoj osi sukoba (Kitschelt i McGann, 1995; Bornschieer, 2010; Mudde, 2007; Norris i Inglehart, 2019).

Dio literature, što je osobito relevantno za ovaj rad, promatra odnos između dvaju rascjepa kako bi objasnio nepostojanje snažnijih zahtjeva za redistribucijom uslijed rastuće nejednakosti dohotka i bogatstva. Temeljna je ideja da ako postoje dva (ili više) rascjepa, politička podrška redistribuciji ovisi o relativnoj važnosti neekonomskih (kulturno-identitetskih ili drugih) rascjepa u odnosu na ekonomsko-redistributivni rascjep (Roemer, 1998; Shayo, 2009; Bonomi *et al.*, 2021). Primjerice, velik značaj kulturno-identitetskih pitanja za birače može pridonijeti “zama-gljivanju” ekonomsko-redistributivne dimenzije (Kriesi *et al.*, 2008; Bornschieer, 2010).³ Bornschieer (2010) primjerice objašnjava porast desnog populizma upravo činjenicom da identitetsko-kulturni rascjep stječe sve veći značaj nauštrb ekonomsko-redistributivnog rascjepa.

U analizi relativne važnosti (dvaju) rascjepa korisno je razlikovati faktore političke potražnje i ponude (tzv. pristup “*bottom-up*” nasuprot pristupu “*top-bottom*”). Prema okviru političke potražnje, političke stranke prvenstveno predstavljaju interese i preferencije (definiranih skupina) birača, odnosno ono što birači traže od politike. S druge strane, okvir političke ponude podrazumijeva aktivno posredovanje političkih elita u političkom natjecanju (npr. Sartori, 1969; Zuckerman, 1975; Enyedi, 2005).⁴ Tako se slabljenje važnosti ekonomsko-redistributivnog rascjepa, iz pozicije potražnje, obično objašnjava nestankom tradicionalnih jasno definiranih društvenih klasa uslijed radikalnih strukturnih promjena u postindustrijskim društvima (npr. Abou-Chadi i Hix, 2021), dok objašnjenja iz pozicije političke ponude naglasak stavljaju na programatsku konvergenciju (prema centru) političkih stranaka oko ekonomskih pitanja, što presudno ograničava očitovanje biračkih preferen-

³ Tako je već Lipset (1959) ukazao na veću sklonost radničke klase autoritarnim vrijednostima, što podrazumijeva da mogu lakše biti odvučeni na polje ideoloških sukoba, odnosno biti mobilizirani kulturnim pitanjima (Bornschieer, 2010).

⁴ Na primjer, politički “poduzetnici” tako mogu aktivno stvarati političke rascjepe u društvu i ako ne postoje značajne društvene podjele (u suprotnosti s klasičnom teorijom rascjepa). Na razvoj okvira političke ponude snažno je utjecala klasična teorija elita (Mosca, Michels, Pareto, Gramsci, Schumpeter itd.).

cija o ekonomsko-redistributivnim pitanjima na izborima (npr. Evans i Tilley, 2012; 2017; Evans i De Graaf, 2013).⁵

Ponekad se ističe kako su političke elite na objema stranama političkog spektra uslijed svojeg (“neoliberalnog”) konsenzusa o ekonomskim politikama nerazmjerno naglasile kulturno-identitetsku dimenziju sukoba nauštrb ekonomske (Judt, 2010; Piketty, 2020; Gerstle, 2022). Piketty (2018; 2020) ideološki odmak lijevih elita od ekonomskih pitanja upravo vidi kao uzrok odmaka od političkog predstavljanja radništva. Ponekad se i rast populizma tumači kao reakcija na konsenzus političkih elita o globalnom neoliberalnom poretku (Mudde, 2007), time što su desni populisti ponudili (antiglobalističke i/ili antiliberalne) alternative onima pogođenima hiperglobalizacijom.⁶ Spomenuta depolitizacija ekonomije usko je povezana s rastućom izbornom apstinencijom, napose s rastućom participatornom nejednakošću (tzv. iskrivljeni obrasci participacije) (Solt, 2008; Offe, 2014). Upravo rastuća ekonomska nejednakost može uzrokovati višu apstinenciju birača s nižim dohodima tako što čini izglednijom depolitizaciju redistributivnih pitanja o kojima postoji konsenzus među imućnijim biračima. Solt (2008) tako navodi da rastuća nejednakost čini redistribuciju skupljom eliti.

SIE. Kako bi objasnili nastanak političkih rascjepa u zemljama SIE nakon pada komunizma, Kitschelt *et al.* (1999) primijenili su analitički okvir dvodimenzionalnog političkog sukoba. Programatsku važnost kulturno-identitetskog nasuprot ekonomsko-redistributivnom rascjepu objašnjavaju specifičnom varijantom/tipom komunističke vlasti (engl. *varieties of communism*). Tako su se u tzv. nacionalno-akomodativnoj varijanti komunizma – prisutnoj u Mađarskoj ili Poljskoj, ili, kao što se sugerira u ovom radu, u Hrvatskoj – komunističke vlasti prilagođavale društvenim zahtjevima za ekonomskom liberalizacijom. To je pak rezultiralo širim konsenzusom o potrebnim tržišnim reformama i poželjnim ekonomskim politikama, te se političko natjecanje pretežno polariziralo oko kulturno-identitetskih pitanja (Kitschelt *et al.*, 1999).

U prvom desetljeću demokratskog političkog sustava u SIE dominirao je kulturno-identitetski rascjep koji je bio obilježen odnosom prema komunističkom re-

⁵ Kako ističu Evans i De Graaf (2013), političke stranke suočile su birače s ograničenim izborom kad je riječ o ekonomsko-redistributivnim politikama, umjesto s oblikovanjem biračkih preferencija.

⁶ Može se tvrditi kako je neoliberalno-globalni konsenzus *mainstream* političkih elita, u vremenu hiperglobalizacije, kritično ograničio njihovu spremnost za primjenu tradicionalnih alata ekonomsko-redistributivne politike, primjenjivih na nacionalnoj razini (npr. Rodrikova (2011) “politička trilema”), što je rezultiralo sve većim delegiranjem ekonomske politike supranacionalnim institucijama (koje su počivale na istim ideološkim postulatima). Populisti su se često, u skladu sa svojim antiglobalnim svjetonazorom, bili spremni koristiti ekonomskim i socijalnim politikama u suprotnosti s neoliberalnom “ortodoksijom”.

žimu i koji je suprotstavljao raznovrstan skup stranaka iz ranijih antikomunističkih (disidentskih) pokreta strankama proizašlim iz komunističkog sistema. S druge strane, u istom razdoblju nema indikacija politizacije ekonomsko-redistributivnog rascjepa (Lindner *et al.*, 2021),⁷ uz širi konsenzus glavnih političkih stranaka o ekonomskim pitanjima, od tržišne liberalizacije i privatizacije do reforme sustava socijalne skrbi itd. Štoviše, socijaldemokratske stranke u regiji, kao nasljednice bivših komunističkih partija, postupno su preuzele (neo)liberalnu ekonomsku agendu kako bi dokazale predanost demokraciji i tržišnom gospodarstvu te time signalizirale odlučan prekid s prošlosti (Grzymala-Busse, 2002). Tavits i Letki (2009) tako pokazuju da su lijeve opcije na vlasti češće provodile konzervativne proračunske politike i mjere štednje (engl. *austerity*) nego njihovi nominalno desni konkurentni. Upravo je takva reakcija političke ponude važan razlog snažnog opadanja podrške ljevici u regiji i u skladu je s postavkom o presudnoj ulozi političkog predstavnštva za interpretaciju važnosti distributivnog rascjepa u SIE (Gijsberts i Nieuwbeerta, 2000). Što se tiče političke potražnje, postojeća istraživanja potvrdila su da stanovnici SIE u prosjeku više preferiraju redistribuciju te više podupiru politike državne socijalne skrbi (Corneo i Grüner, 2002; Pop-Eleches i Tucker, 2017).

Političko natjecanje u 21. stoljeću u SIE, osobito nakon globalne financijske krize, obilježila je pojava snažnih desnih populističkih opcija (poput *Prava i Pravde* (PiS) u Poljskoj ili *Fidesza* u Mađarskoj) koje su – kao svojevrsna reakcija na ishode postkomunističke tranzicije i ubrzane globalizacije – ostvarile izborne uspjehe kombinirajući socijalno redistributivne politike i konzervativne identitetske politike i sjedinjujući ih u širu “socijalno-nativističku agendu” (Piketty, 2020; Lindner *et al.*, 2021). Tako se upravo izostankom ekonomskog rascjepa u političkom natjecanju u prvoj fazi transformacije objašnjava strateško pozicioniranje desnih populista u egalitarnom prostoru na ekonomsko-redistributivnoj osi (Lindner *et al.*, 2021).

Hrvatska. Iako je politički put Hrvatske nakon raspada socijalističke Jugoslavije bio u mnogočemu jedinstven, primjećuju se određene sličnosti s bivšim komunističkim zemljama u SIE. Shodno postavkama teorije Kitschelta *et al.* (1999), političko natjecanje u Hrvatskoj – predstavnici nacionalno-akomodativne varijante komunizma⁸ – u prvom desetljeću nakon uvođenja demokratskog sustava snažno se

⁷ Prema Mateju *et al.* (1999), ekonomska transformacija u SIE pogodovala je manifestaciji ekonomskog rascjepa, što se očitovalo u: *i*) nastanku nove klase kapitalista i poduzetnika; *ii*) konsolidaciji radničkih interesa uslijed nestanka zaštite komunističkih politika; *iii*) porastu socijalnih i ekonomskih nejednakosti, i *iv*) rastu materijalizma i konzumerizma.

⁸ Opravdanost klasifikacije slijedi iz federativnog političkog ustroja SFRJ i ekonomskog modela samoupravljanja (najliberalnijeg ekonomskog modela među socijalističkim/komunističkim zemljama). Iako Kitschelt *et al.* (1999) ne uključuju Hrvatsku u analizu, u Tablici 1.2 kategoriziraju Hrvatsku (i Sloveniju) kao primjere nacionalno-akomodativne varijante komunizma.

polariziralo oko kulturno-identitetskih pitanja (uz programatski izostanak ekonomsko-redistributivnog rascjepa). Slično kao u drugim zemljama tog tipa komunizma, kulturno-identitetski rascjep inicijalno je bio obilježen odnosom prema komunističkom naslijeđu (Grdešić *et al.*, 1991), što je rezultiralo gotovo polarizacijom političke arene između HDZ-a – najsnažnije desne opozicijske stranke i SDP-a – stranke reformiranih komunista.

Ključna je specifičnost demokratske tranzicije u Hrvatskoj da se preklapala sa stjecanjem političke i državne neovisnosti (Merkel, 2011). Henjak *et al.* (2013) tako ukazuju da je na prvim izborima kritična polarizacija bila oko dviju (povijesnih) alternativnih verzija državnosti koje su predstavljali HDZ i SDP. HDZ je upravo isticanjem državne samostalnosti u svojem programu mobilizirao šire biračko tijelo i ostvario izbornu pobjedu na prvim demokratskim izborima 1990. godine. Raspad SFRJ i izbijanje Domovinskog rata (1991.–1995.) označili su nestanak “državotvornog” rascjepa (Zakošek, 1991; Kasapović, 2000). Rat je vodio prema snažnijoj homogenizaciji biračkog tijela, uslijed čega HDZ gotovo potpuno monopolizira politiku 1990-ih (Čular, 2000). Specifično za Hrvatsku, ratno razdoblje obilježila je snažna nacionalistička mobilizacija kulturno-identitetskog rascjepa (tzv. etnifikacija politike; Kasapović, 1996; Malešević, 2002; Jović, 2017) nauštrb klasnog rascjepa – posebno od strane HDZ-a, na primjer p(roz)izivanjem na patriotizam svih socijalnih aktera (Bohle i Greskovits, 2012). Snažnim naglaskom na identitetskoj dimenziji (npr. etničkoj ili nacionalnoj) i popratnim pitanjima HDZ od početka odbija programatski predstavljati jasno definirane ekonomske društvene skupine.⁹

Od početka novoga tisućljeća – osobito nakon izbornog poraza HDZ-a 2000. godine – možemo zamijetiti snažniju manifestaciju vrijednosnog sukoba na kulturno-identitetskoj osi, na tragu gore spomenutog antagonizma između liberalno-univerzalnog i autoritarno-komunitarnog svjetonazora (Zakošek, 1994; Ferić, 2008; Henjak, 2011). Na liberalno-univerzalnom polu od tada nalazimo stranke lijevog centra predvođene SDP-om, a na autoritarno-komunitarnom polu HDZ i druge desne stranke.¹⁰ Navedeni ideološki rascjep često se povezuje s ekspanzijom visokog obrazovanja (Stubager, 2008; Bornschier, 2010; Norris i Inglehart, 2019). Tako Ba-

⁹ HDZ-ove vlade tako su se nerijetko koristile nacionalističkom retorikom u konfrontaciji s radničkim zahtjevima (Kokanović, 1999; Grdešić, 2008) ili za potiskivanje problematike ekonomske prirode (poput netransparentne privatizacije ili rastuće nejednakosti i siromaštva; Franičević, 1999; Bičanić i Franičević, 2003; Dolenc, 2012). Štoviše, sam klasni koncept radništva (kao i sveukupno naslijeđe radničkog samoupravljanja) poprima negativne konotacije u dominantno nacionalističkoj ideologiji 1990-ih, a isto vrijedi u svakodnevnom govoru u kojem je pojam radnik u potpunosti zamijenjen pojmom djelatnik.

¹⁰ Također, ovaj vrijednosni sukob može se inicijalno promatrati kroz prizmu tzv. “detudmanizacije” između autoritarnih i demokratskih vrijednosti.

gić (2007) ukazuje na stupanj obrazovanja kao “osnov[u] za strukturno-vrijednosni rascjep” u Hrvatskoj (str. 111). Nerazmjerno naglašena važnost identitetsko-kulturnog rascjepa dijelom je razlog izostanka ili ograničenog značaja ekonomsko-redistributivnog rascjepa u političkom natjecanju u Hrvatskoj (Henjak, 2007; Raos, 2020). Iako su porast nejednakosti, siromaštva i ekonomske nesigurnosti u novom tisućljeću pratila očekivanja jače politizacije ekonomsko-redistributivnog rascjepa (Zakošek, 2001; Henjak, 2011), do njegove snažnije artikulacije ipak nije došlo (Burić, 2024). Neovisno o primijenjenom teorijsko-analitičkom okviru dvodimenzionalnog političkog sukoba – Sekulić (2016) naspram Kitschelt *et al.* (1999) – izvodi se isti zaključak: vrijednosne orijentacije birača u Hrvatskoj nisu zasnovane na ekonomskim sukobima.

Važan razlog izostanka politizacije ekonomsko-redistributivnog sukoba leži u faktorima političke ponude, odnosno u činjenici da političke stranke ne politiziraju taj rascjep uslijed programatske konvergencije oko ekonomskih pitanja (Evans i Tilley, 2012; 2017; Dolenc, 2012). Glavne (*mainstream*) političke opcije prihvatile su ekonomsku agendu koja *de facto* predstavlja ekonomske “dobitnike”.¹¹ U Hrvatskoj se može govoriti o ekonomski liberalnom konsenzusu između lijevog centra i HDZ-a kao glavnih političkih opcija koje su se izmjenjivale na vlasti u razdoblju od 2000. do danas. Istovremeno, navedeni *mainstream* konsenzus programatski ne predstavlja “gubitnike” ekonomske transformacije poput nižekvalificiranih radnika pogođenih deindustrijalizacijom i porastom prekarnog rada, što je doprinijelo političkoj pasivizaciji tih društvenih skupina i njihovoj izbornoj apstinenciji (Henjak, 2017; Shim, 2024).

No ipak su zamjetne određene političke implikacije konsenzusa, odnosno naznake ekonomskih obrazaca glasanja uslijed određenih razlika u predanosti liberalnim tržišnim politikama i reformama između lijevog centra i HDZ-a. Lijevi centar (okupljen oko SDP-a kao nasljednika komunističke partije) tako je pokazivao veću vjerodostojnost u predanosti tržišnim reformama i liberalnoj ideologiji (Tavits i Letki, 2009; Vujić, 2014), što je privuklo birače s višim dohocima. HDZ je, s druge strane, unatoč nominalnoj predanosti liberalnom konsenzusu (posebno od ranih

¹¹ Nekritički je prihvaćen hrvatski model kapitalizma, na čije je deficite većina istraživača upozoravala (Bićanić i Franičević, 2000; Franičević, 2002; Bićanić i Franičević, 2003; Švarc i Lažnjak, 2017; Mačkić, 2020), uslijed čega podloga dominantnog konsenzusa postaje širi socioekonomski model prema kojem tržište bira pobjednike, dok država kompenzira gubitnike. Kontinuitet odnosa patrona i klijenta važna je odrednica hrvatskog modela kapitalizma u kojem HDZ ima jasnu početnu prednost, potrebnu razinu administrativnog kapaciteta i unaprijed uspostavljene odnose spram određenih društvenih skupina (npr. ratni veterani). S druge strane, princip (dis)kontinuiteta nastanka hrvatskog modela kapitalizma u literaturi služi kao točka grupiranja onih istraživača koji koriste naziv politički kapitalizam (Županov, 2002) naspram onih koji koriste naziv ortački kapitalizam (Franičević, 2002).

2000-tih) bio skloniji populističkim mjerama i selektivnoj redistribuciji, što je bilo značajno uvjetovano tzv. “svehvatajućim” (engl. *catch-all*) ili “narodnim” profilom podrške stranci. Taj široki profil podrške djelomično se održavao kroz klijentelističke obrasce, koji su uključivali selektivne transfere određenim društvenim skupinama (Bićanić i Franičević, 2003; Stubbs i Zrinščak, 2012).¹²

3. Metodologija i izvori podataka

Za potrebe istraživanja u radu su harmonizirani izborni anketni podaci Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu (u nastavku: FPZG) i anketni podaci Europskoga društvenog istraživanja (engl. *European Social Survey*; u nastavku: ESS). Predizborne ankete FPZG-a korištene su za izbore održane 1992., 1995., 2000. i 2003. godine,¹³ a ankete ESS-a za izbore održane 2007., 2016. i 2020. godine.¹⁴ U radu su se koristili i anketni podaci iz Programa međunarodnoga društvenog istraživanja (engl. *International Social Survey Programme*; ISSP) za analizu izbora 2011. godine. Korištene ankete sadrže informacije o glasanju za političke stranke i koalicije stranaka, kao i detaljne informacije o sociodemografskim obilježjima birača.

Izborne ankete glavni su (i jedini) izvor podataka koji omogućuje konzistentnu analizu odrednica izbornog ponašanja na individualnoj razini i, posljedično, analizu vremenskog razvoja obrazaca izborne podrške strankama/koalicijama stranaka od ustanovljenja parlamentarnog sustava do danas. Svi korišteni anketni izvori (FPZG, ESS i ISSP) nacionalno su reprezentativni za odraslu populaciju u Hrvatskoj i usporedivi po osnovnim obilježjima uzorka i sadržaju upitnika. Podaci su harmonizirani tako da su korišteni pokazatelji definirani na usporediv način u svim anketama, a zatim spojeni u jedinstvenu bazu podataka. U radu su harmonizirani osnovni pokazatelji koji su korišteni u analizi: obrazovanje, dohodak, socioekonomski status, dob, spol, bračni status, religioznost, članstvo u sindikatima itd. Za obrazovanje se razlikuje pet kategorija najvišega stečenog stupnja formalnog obrazovanja: bez ško-

¹² Navedeni klijentelistički odnos vezivno je tkivo između dinamike na ekonomskom i političkom tržištu jer podrazumijeva “razmjenu kao njegov ključni element, najčešće između političara i njihovih klijenata” (Stubbs i Zrinščak, 2012). Jedan dio autora ne vidi klijentelizam kao recipročnu razmjenu, iako ga uvažava kao konstitutivni element hrvatskog modela kapitalizma (Mačkić i Rusmir, 2024).

¹³ Izborne ankete FPZG-a provedene pred izbore 1990., 1992., 1995., 2000. i 2003. godine dostupne su na stranicama GESIS – Leibniz Institute for the Social Sciences. Izborna anketa FPZG-a pred izbore 2007. godine dostupna je na Comparative Study of Electoral Systems (CSES; modul 3).

¹⁴ Hrvatska nije sudjelovala u rundama ESS-a 6-8, te stoga parlamentarni izbori 2011. godine nisu pokriveni tom anketom.

le i osnovna škola, niža srednja škola, viša srednja škola, fakultet.¹⁵ Kao pokazatelj dohotka u radu se koriste decili distribucije dohotka. U anketama FPZG-a i ISSP-a navodi se točan iznos dohotka te su u radu procijenjeni decili (na temelju dohotka cijelog kućanstva), dok su u ESS-u već navedeni decili distribucije dohotka.¹⁶ Dob je harmonizirana korištenjem pet dobnih skupina (18-27, 28-40, 41-50, 51-60, 61 i više). Za spol, bračni status i članstvo u sindikatu koristi se indikator ili kategorična varijabla (engl. *dummy indicator*). Religioznost se mjeri prema učestalosti pohađanja crkvenih obreda ispitanika. Za socioekonomske pokazatelje u radu se koristi nekoliko varijabli: i) indikator radnog statusa (zaposleni, samozaposleni, umirovljenici, nezaposleni, kućanice, studenti); ii) sektor zaposlenja (javni ili privatni); iii) devet socioekonomskih kategorija prema Europskoj socioekonomskoj klasifikaciji (engl. *European Socioeconomic Classification*; Esec).¹⁷

Osnovna varijabla korištena za analizu razvoja izborne podrške jest pitanje za koga je ispitanik glasao na prošlim izborima. U analizi su zadržani ispitanici koji su se izjasnili da su glasali za pojedine stranke na zadnjim održanim izborima i ispitanici koji su izravno odgovorili da su apstinirali od izbora, dok su isključeni ispitanici koji se ne sjećaju za koga su glasali te ispitanici koji su odbili odgovoriti. Ankete FPZG-a, kojima se u radu raspolaze do 2007. godine, dizajnirane su kao predizborne ankete – provedene su neposredno prije izbora – i sadrže pitanje za ko-

¹⁵ Primjerice za pet kategorija najvišega stečenog stupnja formalnog obrazovanja bilo je potrebno uskladiti neharmonizirana anketna pitanja. U anketi FPZG-a za izbore 1990. godine bilo je moguće odabrati 5 kategorija stupnja obrazovanja: osnovna škola, srednja strukovna škola, srednja škola, viša trogodišnja te fakultet. Za istu anketu FPZG-a za izbore 1995. godine dodana je kategorija “nisam pohađao školu”, dok je opcija srednje strukovne škole maknuta te je dodana opcija “magisterij, doktorat”. Za izbore 2000. godine dodana je opcija “nezavršena osnovna škola”. U anketi ESS-a postojalo je 6 kategorija: *less than lower secondary* (završena osnovna škola ili niže), *lower secondary* (obrotnička, industrijska škola), *lower tier upper secondary* (tehničke i srodne strukovne škole), *upper tier upper secondary* (gimnazija), *advanced vocational – sub-degree* (stručni studij na visokoj školi ili veleučilištu), *lower tertiary education* (preddiplomski sveučilišni studij “baccalaureus”), *higher tertiary education* (sveučilišni dodiplomski studij (stari program) ili diplomski sveučilišni studij ili više). Za anketu ISSP-a moguće je odabrati 7 kategorija: nezavršena osnovna škola, osnovna škola, trogodišnja strukovna škola, četverogodišnja strukovna škola, gimnazija, viša škola, fakultet. Navedene neharmonizirane kategorije svedene su na 5 kategorija kako bi mogle biti usporedive kroz sve izborne cikluse.

¹⁶ Ispitanici za koje nije dostupna informacija o dohotku nisu uključeni u procjenu decila distribucije dohotka u pojedinim izbornim godinama. Općenito, iz analize su izostavljene opservacije za koje nisu bili dostupni podaci o drugim pokazateljima korištenima u analizi.

¹⁷ Kategorije Esec-a temelje se na teorijskom modelu klasne sheme Erikson-Goldthorpe-Portocarero (EGP) i konstruirane su kombinacijom klasifikacije zanimanja (ISCO-08), radnog statusa i vrste radnog odnosa. Uslijed postojanja navedenih informacija i u sklopu ESS-ovih i ISSP-ovih anketnih izvora usporedne kategorije Esec-a uspješno su konstruirane i na temelju njih je omogućena usporedba kroz izborne cikluse.

ga je ispitanik glasao na prethodnim izborima. Usto, u analizi su korišteni – kad god su bili dostupni – politički ponderi ili utezi (engl. *weights*) kako bi ankete bile što reprezentativniji prikaz službenih izbornih rezultata.

Političke stranke grupirane su na sljedeći način: lijevi centar (SDP–HNS–IDS–Možemo), HDZ i desnica (HSP–HDSSB–Most–DP). Grupiranje lijevog centra uvjetovano je praktičnim razlozima, jer su konstituirajuće stranke uglavnom zajedno nastupale na izborima (npr. u koaliciji tzv. Šestorke, Kukuriku i Restart), te se pitanje u anketama odnosilo na glas cijeloj koaliciji. Grupiranje je opravdano i iz teorijske perspektive, jer navedene stranke dijele ista (ili prilično slična) programatska stajališta i slično biračko tijelo, a, osim toga, grupiranje nije kontroverzno u političkoj literaturi u Hrvatskoj (Bagić, 2007). U radu je dodatno provjereno kako birači pozicioniraju stranke na jednodimenzionalnoj osi lijevo – desno. To je dodatna potvrda navedenom grupiranju stranaka i donekle opravdava (naivnu) podjelu stranačkog prostora u Hrvatskoj na ljevicu i desnicu. Jednostavna podjela na političku ljevicu i desnicu olakšava međunarodnu usporedbu zabilježenih trendova izborne podrške (Ghetin *et al.*, 2021; Lindner *et al.*, 2021), a posebno je korisna stoga što je ovaj rad, kad je riječ o Hrvatskoj, dio šireg projekta koji uključuje analizu razvoja političkih rascjepa u Sloveniji i Srbiji od raspada socijalističke Jugoslavije do danas.

Nastavljajući se na Piketty (2018) i Lindner *et al.* (2021), u radu se koristi linearni model vjerojatnosti:

$$y_{is} = \alpha + \beta_s x_{is} + C_{is} \gamma + \varepsilon_{is} \quad (1)$$

gdje y_{is} predstavlja binarnu zavisnu varijablu od interesa, odnosno $y_{is} = 1$ ako je pojedinac i glasao za stranku/koaliciju stranaka s (npr. glasanje za lijevi centar ili HDZ), x_{is} predstavlja binarnu nezavisnu varijablu (pojedinac ima fakultetsko obrazovanje ili je u top 10% distribucije dohotka), C_{is} predstavlja vektor kontrolnih varijabli i ε_{is} slučajnu pogrešku.¹⁸

Ako nema kontrolnih varijabli, koeficijent β , kao indikator rascjepa, jednak je:

$$\beta = E(y_{is} = 1, x_{is} = 1) - E(y_{is} = 1, x_{is} = 0) \quad (2)$$

Tako je, primjerice, rascjep u obrazovanju, $\beta_{obrazovanje}$, definiran kao razlika između prosječnoga glasačkog udjela za pojedinu političku opciju s ($y_{is} = 1$) kod fakultetski obrazovanih ($x_{is} = 1$) i onih s nižim (od fakultetskog) stupnjem obrazovanja ($x_{is} = 0$). Jednako tako, dohodovni rascjep, $\beta_{dohodak}$, definiran je kao razlika između prosječne podrške političkoj opciji s kod pojedinaca u najviših 10% distribucije dohotka i pojedinaca u donjih 90% distribucije. Uključivanjem kontrolnih varijabli u model indikator rascjepa zadržava svoje intuitivno značenje; npr., *ceteris*

¹⁸ Robusnost rezultata potvrđena je i primjenom modela Probit, pri čemu su dobiveni nalazi gotovo identični. Detaljni rezultati dostupni su na upit.

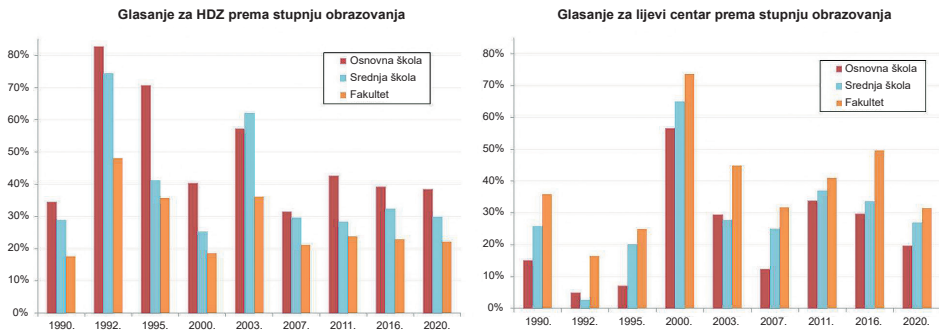
paribus, pojedinci s fakultetskim obrazovanjem imaju β postotnih poena (u nastavku teksta: pp) višu vjerojatnost glasanja za određenu stranku nego pojedinci s nižim (od fakultetskog) stupnjem obrazovanja (Piketty, 2018).

4. Rezultati

4.1. Obrasci stranačke podrške među biračima koji su izašli na izbore

Analizu političkih rascjepa u Hrvatskoj započinjemo predstavljanjem obrazaca glasanja za pojedine stranke/koalicije stranaka prema stupnju obrazovanja birača (koji su izašli na izbore i glasali za pojedinu stranku). Slika 2 prikazuje razvoj izborne podrške lijevom centru i HDZ-u među biračima s osnovnom i srednjom školom te biračima s fakultetom.

Slika 2. Glasanje prema stupnju obrazovanja

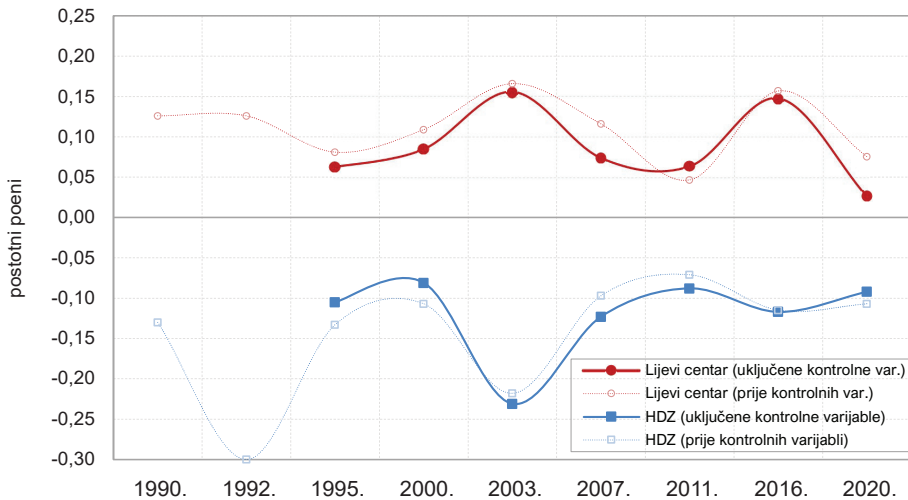

Napomena: slika prikazuje izbornu podršku lijevom centru i HDZ-u prema stupnju obrazovanja birača koji su glasali za pojedinu stranku.

Izvor: izračun autora.

Obrazac glasanja prema stupnju obrazovanja izražen je pozitivan (monotono rastući) za lijevi centar i izražen negativan (monotono padajući) za HDZ. Podrška lijevom centru značajno je niža među biračima s nižim stupnjem obrazovanja nego među biračima s fakultetskim obrazovanjem. Primjerice, na parlamentarnim izborima 2016. i 2020. godine za lijevi centar glasalo je u prosjeku oko 30% birača s osnovnom školom, oko 35% birača sa srednjom školom te oko 45% fakultetski obrazovanih birača. Obrazac glasanja prema obrazovanju suprotan je za HDZ, koji dobiva značajno višu podršku među biračima s nižim stupnjem obrazovanja nego među biračima s visokim obrazovanjem. Na istim parlamentarnim izborima oko 50% birača s osnovnom školom glasalo je za HDZ, u usporedbi s oko 25% birača s fakultetskom diplomom.

Slika 3. Obrazovni rascjep u Hrvatskoj: fakultetsko obrazovanje vs. obrazovanje niže od fakultetskog

Napomena: slika prikazuje razliku između udjela birača s fakultetskim obrazovanjem i birača s obrazovanjem nižim od fakultetskog u podršci lijevom centru i HDZ-u prije i nakon kontrole za dob, spol i dohodak. U 2016. lijevi centar ostvario je 15 postotnih poena viši rezultat među biračima s fakultetom nego među biračima bez fakulteta, dok je HDZ ostvario 11 postotnih poena niži rezultat među biračima s fakultetom nego među biračima bez fakulteta (serije s uključenim kontrolnim varijablama). Kontrolne varijable uključene su od 1995., otkad su dostupne informacije o dohotku u anketama.

Izvor: izračun autora.

U radu obrasce glasanja prema stupnju obrazovanja sumiramo u jednu brojku – tzv. obrazovni gradijent – koeficijent β dobiven iz linearnog modela vjerojatnosti u jednadžbi (1). Slika 3 prikazuje razvoj gradijenta izborne podrške lijevom centru i HDZ-u među biračima s fakultetskim obrazovanjem i biračima s obrazovanjem nižim od fakultetskog, s uključenim kontrolama za individualne karakteristike (spol, dob, dohodak) i bez njih. U skladu s rezultatima na Slici 2 potvrđuje se postojanje obrazovnog rascjepa u Hrvatskoj, koji se jasno odražava u obrascima potpore dvjema glavnim političkim opcijama.¹⁹ Fakultetski obrazovani birači tako konzistentno pokazuju prosječno 10 postotnih poena višu vjerojatnost glasanja za lijevi centar

¹⁹ Primjerice, na izborima 2016. godine obrazovni gradijent u glasanju za lijevi centar na Slici 3 iznosi 15 pp (prije uključivanja kontrolnih varijabli), što odgovara razlici između prosječne podrške visokoobrazovanih ($\approx 50\%$) i onih s nižom razinom obrazovanja ($\approx 35\%$) na Slici 2.

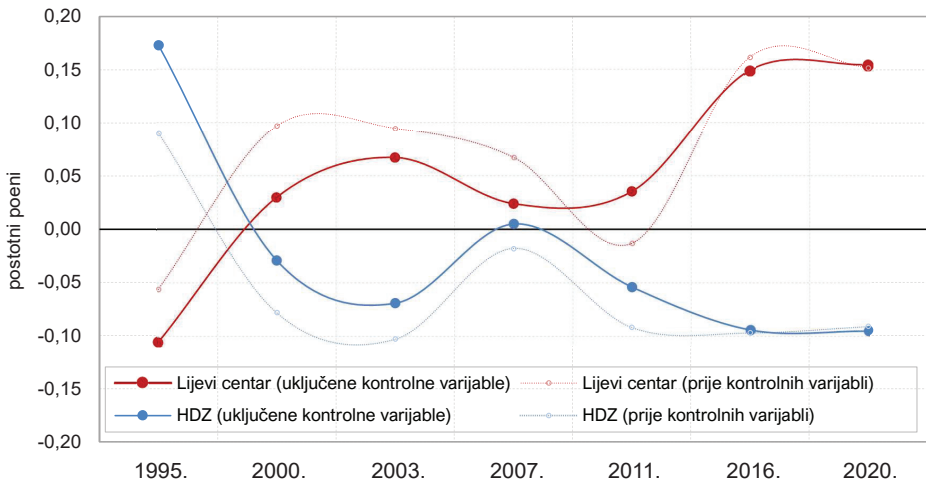
nego birači s nižom razinom obrazovanja. Obrazac je suprotan za HDZ, koji konzistentno ima veću podršku među nižeobrazovanim biračima nego među biračima s fakultetskim obrazovanjem.

U analizi je fokus na serijama nakon uključivanja kontrolnih varijabli (pune linije), koje preciznije mjere obrazovni rascjep jer kontroliraju za osnovne individualne karakteristike povezane s obrazovanjem, čime se izolira samostalan učinak obrazovanja na izborne preferencije. U slučaju lijevog centra uključivanje kontrolnih varijabli djelomično umanjuje razinu obrazovnog gradijenta – prvenstveno kontroliranjem za dohodak, s obzirom na to da su skupine s višim dohocima bile u prosjeku obrazovanije i sklonije glasati za lijevi centar. No utjecaj obrazovanja na glasanje za lijevi centar ostaje konzistentno pozitivan i statistički signifikantan. S druge strane, kontroliranjem za individualne karakteristike obrazovni gradijent potpore HDZ-u ostaje izraženo negativan.

U nastavku rada promatra se evolucija izborne podrške prema socioekonomskim pokazateljima u Hrvatskoj od sredine 1990-ih do danas. Nastavno na Sliku 1 rad polazi od opravdanosti analize (potencijalnog) izbornog rascjepa u svjetlu distribucijskih implikacija ekonomskog rasta u posljednja tri desetljeća. Slika 4 prikazuje evoluciju dohodovnog gradijenta u razdoblju od 1995. do 2020. godine. Dohodovni gradijent jednak je razlici udjela podrške lijevom centru (HDZ-u) među najviših 10% dohodaka i udjela podrške lijevom centru (HDZ-u) među donjih 90% dohodaka. I kod dohodovnog gradijenta serije nakon kontroliranja za osnovne individualne karakteristike (pune linije) uzimaju se kao referentne za tumačenje obrazaca izborne podrške. U slučaju lijevog centra dohodovni gradijent podrške bio je negativan 1995. godine (oko -10 pp), ali 2000. godine postaje pozitivan i u sljedećim izbornim ciklusima pokazuje uzlazni trend te doseže razinu od 15 pp na izborima 2020. godine.²⁰ Razlika izborne podrške lijevom centru između najviših 10% i donjih 90% dohodaka u prosjeku je nešto niža nakon uključivanja kontrolnih varijabli za individualne karakteristike – osobito uslijed kontroliranja za stupanj obrazovanja, s obzirom na to da je u prosjeku bila veća vjerojatnost da će visokoobrazovani pripadati najvišem dohodovnom decilu i glasati za lijevi centar.²¹ S druge strane,

²⁰ Zanimljiv je nalaz i izražen pozitivan dohodovni gradijent podrške stranci. Možemo na izborima održanim 2020. godine (≈14pp), što je konzistentno s obrascima izborne podrške “zelenim”/ lijevo-liberalnim strankama (Abou-Chadi i Hix, 2021; Lindner i sur., 2021). Taj obrazac dodatno opravdava grupiranje stranaka lijevoga centra, jer je dio birača s višim dohocima podržao. Možemo umjesto SDP-a (SDP je zabilježio pozitivan dohodovni gradijent na izborima 2016. godine, ali gradijent nestaje na izborima 2020. godine).

²¹ Razina gradijenta oblikovana je kompenzirajućim utjecajem pojedinih kontrolnih varijabli: gradijent tako raste kada se kontrolira samo za spol i dob, jer su žene i starije dobne skupine imale u prosjeku manju vjerojatnost biti dio najviših 10% dohodaka i bile sklonije glasati za lijevi

Slika 4. Dohodovni rascjep u Hrvatskoj: najviših 10% vs. donjih 90% dohodaka

Napomena: slika prikazuje razliku između udjela birača u najviših 10% dohodovne distribucije i birača u donjih 90% dohodovne distribucije u podršci lijevom centru i HDZ-u prije i nakon kontrole za dob, spol i obrazovanje. U 2016. lijevi centar je ostvario 15 postotnih poena viši rezultat među biračima u najviših 10% dohodaka nego među biračima u donjih 90% dohodaka, dok je HDZ ostvario 9 postotnih poena niži rezultat među biračima u najviših 10% nego među biračima u donjih 90% dohodaka (serije s uključenim kontrolnim varijablama). Informacije o dohotku dostupne su u anketama od izbora 1995. godine.

Izvor: izračun autora.

dohodovni gradijent podrške HDZ-u bio je snažno pozitivan i statistički značajan na izborima 1995. godine (oko 17 pp), no nestaje na izborima 2000. te nakon njih nije statistički značajan – iako na posljednjim izborima poprima negativnu vrijednost (oko -9 pp).

Tako se uz u literaturi (Grdešić, 1991; Šiber, 1991; Henjak, 2007; Širinić *et al.*, 2024) već ustanovljen obrazovni rascjep u potpori lijevom centru i HDZ-u otvara pitanje je li se na posljednjim izborima pokazalo da postoji i dohodovni rascjep između dviju glavnih političkih opcija. Ipak, treba naglasiti da se dosadašnja analiza fokusirala na obrasce potpore među biračima (tj. bez uključivanja izbornih apstinenta), polazeći od pretpostavke da je za razumijevanje političkih rascjepa ključno analizirati birače koji aktivno sudjeluju u oblikovanju izbornih ishoda. No kada se u analizu uključe svi potencijalni birači (i apstinenti), lijevi centar zadržava izražen pozitivan i pretežno statistički značajan dohodovni gradijent, dok se kod HDZ-a on

centar (vidi npr. Tablicu 1 na str. 123); međutim, dodatno kontroliranje za stupanj obrazovanja taj učinak gotovo poništava i smanjuje ukupni gradijent.

dodatno smanjuje (odnosno postaje još manje statistički značajan).²² No dohodovni gradijent izborne apstinencije bio je izrazito negativan od ranih 2000-tih, odnosno donjih 90% dohodaka pokazivalo je veću vjerojatnost apstinencije nego najviših 10% dohodaka (Tablica A2).²³

4.2. Regresijska analiza odrednica izborne podrške među svim biračima

U nastavku se detaljnije razmatraju odrednice izborne podrške među svim biračima (uključujući izborne apstinente), konkretno, uz regresijsku analizu odrednica glasanja za pojedine političke opcije promatraju se i odrednice izborne apstinencije (koja iznosi u prosjeku preko 40% na parlamentarnim izborima; Henjak, 2017; Slika 1). Tablica 1 prikazuje rezultate regresijske analize glavnih odrednica izborne podrške lijevom centru na parlamentarnim izborima u Hrvatskoj od 1995. do 2020. U dodatku pokazujemo rezultate regresije odrednica izborne podrške HDZ-u i izborne apstinencije u istom razdoblju (Tablica A1 i Tablica A2).

U skladu s prikazanim rezultatima Tablica 1 potvrđuje da je stupanj obrazovanja važan prediktor izborne podrške lijevom centru. Birači s fakultetskim obrazovanjem imali su oko 15-20 pp veću vjerojatnost glasanja za lijevi centar nego birači s osnovnom školom. Utjecaj obrazovanja na izbornu podršku lijevom centru je linearan, jer su birači sa srednjom školom imali oko 10 pp veću vjerojatnost glasanja za lijevi centar nego oni sa završenom osnovnom školom, čime se potvrđuje važnost akumuliranja kulturnog kapitala i njegova povezanost s glasanjem za progresivne opcije (Van der Waal *et al.*, 2007). Dohodak je s vremenom postao pozitivno povezan s glasanjem za lijevi centar. Tako od izbora 2000. godine 10% stanovništva s najvišim dohotkom pokazuje oko 10 pp veću vjerojatnost glasanja za lijevi centar. Nadalje, žene pokazuju nešto veću vjerojatnost glasanja za lijevi centar nego muškarci, no gradijent izborne podrške prema spolu nije stabilan i tek je nešto izraženiji (i statistički značajan) na izborima u 2010-ima. Zabilježeni obrasci glasanja na posljednjim analiziranim izborima mogli bi ukazivati na pojavu tzv. modernog spolnog jaza (engl. *modern gender gap*) u Hrvatskoj, koji pokazuje da su žene u postindustrijskim društvima s vremenom sve sklonije podržavati lijeve opcije (Inglehart i Norris, 2003). Dob je značajna odrednica izborne podrške lijevom centru, pri čemu

²² Budući da su izborni apstinenti nerazmjerno zastupljeni u donjih 90% dohodaka, proširenje analize na sve potencijalne birače dovodi do smanjenja udjela podrške HDZ-u unutar te dohodovne skupine. Budući da se udio podrške HDZ-u među najviših 10% dohodaka ne mijenja značajno kada se uključe izborni apstinenti, dohodovni gradijent dodatno se smanjuje, tj. HDZ bilježi sličnu razinu podrške u objema skupinama.

²³ Na izborima 2020. razlika izborne apstinencije između najviših 10% i donjih 90% dohodaka nije bila statistički različita od nule, prvenstveno zbog nešto niže izborne participacije najviših 10% dohodaka u odnosu na prijašnje izbore.

Tablica 1. Regresijska analiza odrednica podrške lijevom centru, parlamentarni izbori, 1995.–2020.

Glasanje za lijevi centar							
	1995.	2000.	2003.	2007.	2011.	2016.	2020.
Obrazovanje: primarno	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)
Obrazovanje: sekundarno	0.114*** (0.040)	0.091* (0.049)	-0.000 (0.070)	0.089*** (0.033)	0.093* (0.055)	0.062* (0.036)	0.092*** (0.031)
Obrazovanje: tercijarno	0.156*** (0.047)	0.212*** (0.059)	0.123*** (0.041)	0.133*** (0.045)	0.158** (0.067)	0.217*** (0.048)	0.161*** (0.040)
Dohodak: najnižih 50%	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)
Dohodak: srednjih 40%	0.037 (0.033)	0.133*** (0.040)	0.011 (0.039)	0.036 (0.031)	-0.082** (0.041)	-0.006 (0.030)	0.031 (0.029)
Dohodak: najviših 10%	-0.051 (0.044)	0.120* (0.062)	0.093* (0.050)	0.059 (0.054)	-0.017 (0.072)	0.148** (0.064)	0.125** (0.057)
Spol: ženski	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)
Spol: muški	0.027 (0.028)	-0.146*** (0.035)	0.034 (0.033)	-0.023 (0.027)	-0.081** (0.037)	-0.047 (0.030)	-0.052** (0.025)
Dob: 18-39	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)
Dob: 40-60	0.073** (0.030)	0.166*** (0.042)	0.079** (0.040)	0.032 (0.032)	0.051 (0.040)	0.139*** (0.032)	0.089*** (0.029)
Dob: 60 i više	0.158*** (0.052)	0.190*** (0.049)	0.135*** (0.048)	0.087** (0.040)	0.177*** (0.058)	0.236*** (0.034)	0.149*** (0.032)
N	668	773	773	1,120	530	1,225	1,048

Robusne standardne greške u zagradama

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

Izvor: izračun autora.

su osobito stariji birači (60 i više godina) bili konzistentno skloniji glasati za lijevi centar nego mlađi birači (18-40 godina). Zabilježeni obrazac relativno snažnije podrške starijih birača lijevom centru u Hrvatskoj u skladu je s postojećim istraživanjima (Henjak, 2018; Raos, 2020).

Analiza odrednica podrške HDZ-u (Tablica A1) ukazuje na bitno drukčije obrasce glasanja od onih zabilježenih za lijevi centar. Visoko obrazovanje negativno je povezano s glasanjem za HDZ, tj. birači s fakultetskom diplomom pokazivali su osjetno nižu vjerojatnost podrške HDZ-u nego birači s nižim stupnjem obrazovanja. No treba dodati kako je obrazovni gradijent podrške HDZ-u rastao s vremenom, te je razlika koeficijenta za tercijarno obrazovanje porasla s -33 pp 1995. godine na više od -10 pp na posljednjim izborima.²⁴ Kao što je prije utvrđeno, ne nalazimo statistički značajan dohodovni gradijent podrške HDZ-u kada se analiziraju obrasci izborne podrške među svim biračima. Koeficijent za 10% stanovništva s najvišim dohotkom nešto je izraženije negativan 2020., ali nije statistički signifikantan kada kontroliramo za individualne karakteristike birača. Gradijent podrške prema spolu pokazuje da su muškarci, na zadnjih nekoliko izbora, skloniji glasati za HDZ nego žene. Dob također ima pozitivan efekt na vjerojatnost glasanja za HDZ, s nešto izraženijim efektom za sredovječne birače (40-60 godina), koji su relativno skloniji glasati za HDZ nego mlađi birači (Bagić, 2007).

Konačno, Tablica A2 pokazuje rezultate regresijske analize odrednica izborne apstinencije.²⁵ Obrazovanje ima određenu ulogu u izornoj participaciji na posljednjim izborima. Primjetan je uzlazni trend više izborne participacije birača s fakultetom nego birača s osnovnom školom, osobito na posljednjim izborima. S druge strane, dohodak je konzistentniji prediktor izborne apstinencije. Od parlamentarnih izbora održanih 2000. godine prisutan je obrazac veće apstinencije 50% stanovništva s najnižim dohotkom u odnosu na 40% sa srednjim dohotkom te 10% s najvišim dohotkom. Štoviše, u radu se tvrdi kako se dohodovni rascjep prvenstveno manifestirao u izornoj participaciji, gdje su birači s nižim dohocima postupno politički pasivizirani uslijed depolitizacije ekonomskih politika (izostanka političkog predstavljanja njihovih ekonomskih interesa). Spol nije značajan prediktor izborne participacije. S druge strane, dob jest ključan faktor izborne participacije, u skladu s gore ustanovljenim obrascima podrške *mainstream* političkim opcijama. Tako su mlađi birači pokazivali značajno veću vjerojatnost izborne apstinencije nego stariji. Već spomenuta istraživanja pokazuju da su u Hrvatskoj mlađi birači skloniji

²⁴ Navedeni trend vjerojatno je posljedica postupnog odljeva dijela birača s nižim obrazovanjem od HDZ-a uglavnom prema novim strankama ili, važnije, u izornu apstinenciju (posebno na posljednjim izborima 2016. i 2020.; vidi Tablicu A3).

²⁵ U domaćoj literaturi postoje samo četiri istraživanja izborne participacije (Lamza Posavec, 2004; Šiber, 2004; Henjak, 2017; Širinić i Dolenc, 2024).

izborno apstinirati ili podržavati nove stranke (Henjak, 2017; Raos, 2020; Širinić i Dolenc, 2024).

5. Rasprava

U nastavku rada razmatraju se zabilježeni obrasci izborne podrške političkim strankama u Hrvatskoj kroz prizmu teorijskog okvira biračkog ponašanja u dvodimenzionalnom političkom prostoru. Analiza važnosti i manifestacije izbornih rascjepa temelji se na obrazovanju – temelju sukoba na kulturno-identitetskoj osi – i dohotku (socioekonomskom statusu) – temelju sukoba na ekonomsko-redistributivnoj osi. Razmatra se i relativna važnost tih rascjepa kroz prizmu političke ponude i potražnje.

Za razumijevanje kulturno-identitetskog rascjepa potrebno je analizirati podjele prema stupnju obrazovanja. Rezultati istraživanja potvrđuju konzistentno snažan pozitivni obrazovni gradijent izborne podrške lijevom centru i snažan negativni gradijent izborne podrške HDZ-u. Rastuća, i nerijetko presudna, važnost kulturno-identitetskog rascjepa u izbornom natjecanju povezana je s jasnim izbornim grupiranjem birača prema stupnju obrazovanja. Visokoobrazovani birači gravitiraju liberalno-univerzalnom vrijednosnom polu, a niže obrazovani autoritarno-komunitarnom polu (Bornschiefer, 2010; Norris i Inglehart, 2019). Štoviše, literatura upućuje na obrazovanje kao ključnu odrednicu formiranja vrijednosnih preferencija prilikom glasanja i kao podlogu za polarizaciju na vrijednosnoj razini političkog sukoba. Stubager (2008) tvrdi da je vrijednosni sukob između nižeobrazovanih i visokoobrazovanih posljedica tzv. socijalizacije, prema kojoj je iskustvo višeg obrazovanja ključno za prihvaćanje liberalno-univerzalnih vrijednosti. Bornschiefer (2010) vidi obrazovnu revoluciju iz 1960-ih/1970-ih kao novu kritičnu točku (engl. *critical juncture*) stvaranja političkih rascjepa, koja je dugoročno utjecala na prirodu političkog natjecanja.

U Hrvatskoj, gdje je izborno natjecanje presudno oblikovala politizacija kulturno-identitetskog rascjepa, lijevi centar i HDZ programatski predstavljaju antagonističke vrijednosne pozicije. Tako na kulturno-identitetskoj osi istovremeno postoje izražena politička potražnja i ponuda. Kad je riječ o političkoj potražnji, oprečne vrijednosne preferencije birača uvjetovane su razinom obrazovanja. Slika 5 na str. 127 sugestivno pokazuje kako je u Hrvatskoj stupanj obrazovanja uistinu povezan s očitovanjem oprečnih vrijednosnih stavova (stavovi o imigraciji, LGBT osobama, religioznost). Pojedinci s višim stupnjem obrazovanja skloniji su liberalnim vrijednostima, dok su pojedinci s nižim obrazovanjem skloniji konzervativnijim (tradicionalnijim) vrijednosnim stavovima. Ti rezultati konzistentni su s istraživanjem Bagića (2007), koji je ukazao na razinu obrazovanja kao podlogu vrijednosnog rascjepa na parlamentarnim izborima 2003. godine.

Kad je riječ o političkoj ponudi, političke opcije u Hrvatskoj programatski predstavljaju suprotstavljene ideološke pozicije oko svjetonazorskih pitanja. Primjerice, jasna programatska polarizacija oko vrijednosnih pitanja vidljiva je iz analize sadržaja programa stranaka dostupnih u *Comparative Manifesto Database* (Bakker i Hobolt, 2013; Ghetin *et al.*, 2022). Lijevi centar, predvođen SDP-om, jasno se pozicionirao na liberalno-univerzalnom polu, s fokusom na kulturnom liberalizmu kao glavnoj programatskoj smjernici. S obzirom na to da su visokoobrazovani (fakultetski obrazovani) birači nerazmjerno skloniji univerzalnim vrijednostima, možemo govoriti o lijevom centru kao skupini stranaka koja u Hrvatskoj predstavlja visokoobrazovane “elite” (tzv. *braminsku ljevicu*; Piketty, 2018; 2020). S druge strane, HDZ se jasnije pozicionirao na autoritarno-komunitarnom polu kulturno-identitetske dimenzije političkog prostora,²⁶ odnosno profilirao se kao desna konzervativna stranka s naglašenim vrijednostima tradicionalizma (Ferić, 2008; Stojić, 2018).²⁷

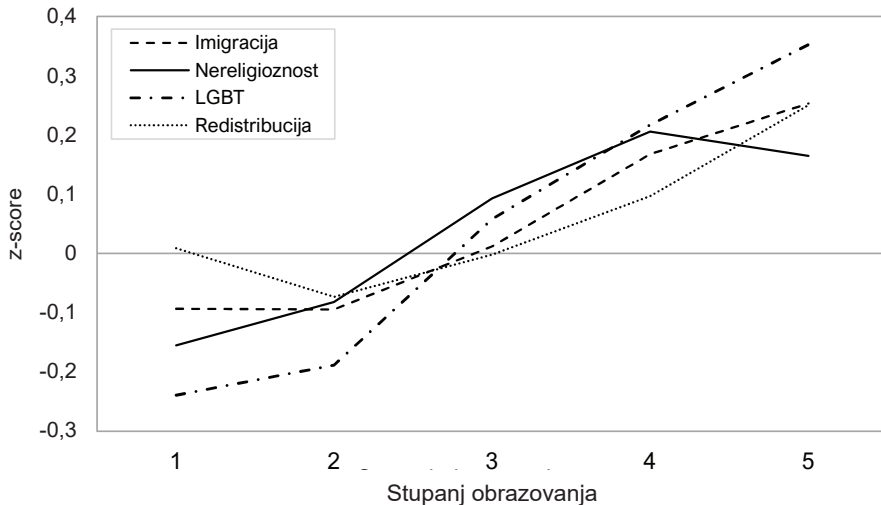
Ekonomska transformacija iz socijalističke u tržišnu ekonomiju, zajedno s intenzivnim procesima globalizacije, stvorila je konkretne preduvjete za nastanak ekonomskog rascjepa u Hrvatskoj. No analize razvoja stranačkog sustava i izbornih rascjepa dosljedno ukazuju na ograničen politički značaj ekonomskih pitanja (Dolenec, 2012; Grdešić, 2024; Širinić *et al.*, 2024). Unatoč jasnoj podjeli na “dobitnike” i “gubitnike” transformacije i globalizacije (Slika 1), ekonomski interesi nisu postali značajan uzrok izbornih podjela u Hrvatskoj. Čini se da su faktori političke ponude, preciznije to što političke stranke nisu politizirale ekonomsko-redistributivna pitanja, glavni razlog ograničenog utjecaja tog rascjepa na izbore u Hrvatskoj (Dolenec, 2012; Evans i Tilley, 2017). Prvenstveno su tzv. *mainstream* stranke programatski konvergirale oko ekonomskih pitanja te su nepolitiziranjem ekonomskog sukoba suočile birače s ograničenim izborom. U tom okviru moguće je interpretirati zabilježene obrasce izbornog ponašanja prema socioekonomskom statusu u Hrvatskoj: bilježi se pozitivni i rastući trend podrške viših ekonomskih skupina (10% stanovništva s najvišim dohotkom i općenito viših socioekonomskih slojeva) lijevom centru, izborna podrška HDZ-u nije statistički povezana s razinom dohotka birača, dok je izborna apstinencija povezana s nižim dohotkom.

Kao što je prije navedeno, dvije glavne (*mainstream*) političke opcije koje su se izmjenjivale na vlasti od 2000. godine nadalje prihvatile su ekonomsku agendu koja *de facto* zastupa interese ekonomskih “dobitnika”. Tako su obje slijedile smjer-

²⁶ Zanimljivo je da desne konzervativne stranke poput Mosta ili Domovinskog pokreta ne pokazuju negativni gradijent prema obrazovanju (Tablica A3), za razliku od HDZ-a.

²⁷ Vrijedno je istaknuti kako unutar HDZ-a postoje stalne tenzije između konzervativno-nacionalne i liberalnije frakcije (Stojić, 2018). Poput desnih populista u SIE, HDZ ima snažniju unutarnju “iliberálnu” struju, i unutarnji sukob između navedene konzervativne i liberalno-tehnokratske struje obilježava tu stranku od njezina nastanka.

Slika 5. Stupanj obrazovanja i vrijednosni stavovi

Napomena: vrijednosti na y-osi predstavljaju standardizirane prosjeke (*z-score*) stavova prema razini obrazovanja (od konzervativnijih do liberalnijih vrijednosti): ‘imigracija’ (čine li imigranti zemlju lošijim/boljim mjestom za život); ‘nereligioznost’ (koliko je osoba nereligiozna); ‘LGBT’ (LGBT osobe imaju pravo da slobodno žive); ‘redistribucija’ (vlada ne bi trebala smanjiti razlike u dohotku).

Izvor: izračun autora na temelju ankete ESS-a; objedinjene runde 4-10 (koje uključuju Hrvatsku). Slika slijedi Norris i Inglehart (2019), Sl. 4.4.

nice ekonomskih politika oko tržišne liberalizacije, privatizacije, reforme sustava socijalne skrbi ili fiskalnog sustava (npr. smanjenje progresivnosti oporezivanja) i obje su načelno provodile (neo)liberalne ekonomske politike što su ih promovirale ključne supra-nacionalne i tehnokratske institucije (npr. EU, Svjetska banka, MMF) bez stvarnog demokratskog konsenzusa o tim pitanjima na izborima. Istovremeno, navedeni *mainstream* konsenzus programatski ne predstavlja “gubitnike” ekonomske transformacije. Političke elite u Hrvatskoj su se u oblikovanju ekonomske politike često vodile “kompenzacijskim” pristupom, oslanjajući se na socijalne mjere usmjerene prema gubitnicima ekonomske transformacije i globalizacije (primjerice izdašni socijalni transferi u tranzicijskom razdoblju; Nestić, 2002).²⁸ Umjesto tradicionalnog (tripartitnog) socijalnog dijaloga prevladala je svojevrsna politika “soci-

²⁸ Drugim riječima, podloga dominantnog konsenzusa bio je širi socioekonomski model prema kojem tržište bira pobjednike, dok država kompenzira gubitnike (Rodrik, 2011; Bohle i Greskovits, 2012). Posljedica tog konsenzusa je bila da je većina političkih stranaka deklarativno zagovarala socijalno osjetljivu (lijevu) agendu.

jalne anestezije” (Bornschiefer, 2010, str. 100), koja je doprinijela političkoj pasivizaciji tih društvenih skupina i njihovoj izbornoj apstinenciji (Henjak, 2017). Može se stoga ustvrditi da ekonomski “gubitnici” s najvećim interesom za ekonomsku redistribuciju nisu politički predstavljeni te da u prosjeku značajnije izbornu apstiniraju (posebno 50% stanovništva s najnižim dohotkom; Slika A2 i Tablica A2). Općenito, posljedica navedenog razdvajanja preferencija birača i programatskog profiliranja stranaka oko ekonomskih pitanja jest sve izraženiji predstavnički jaz (engl. *representational gap*; Hall i Evans, 2019; Shim, 2024) u Hrvatskoj.

S druge strane, obrasci glasanja prema dohotku za lijevi centar i HDZ odražavaju određene razlike u predanosti “liberalnom konsenzusu” u ekonomskoj politici između dviju glavnih političkih opcija, naročito nakon parlamentarnih izbora 2000. godine. Tako su upravo izbori 2000. godine – koji predstavljaju prekretnicu u dohodovnom gradijentu podrške lijevom centru – označili ključnu programatsku transformaciju SDP-a prema prihvaćanju liberalne ekonomske platforme uslijed koalicije s liberalnim opcijama²⁹ te predvodništva u pristupanju međunarodnim integracijama. Od tada je (novonastala) koalicija lijevog centra bila vjerodostojnija u predanosti liberalnotržišnoj platformi i svojevrsna protuteža ekonomskom populizmu (Tavits i Letki, 2009), što je privuklo birače s višim dohocima (i višim socioekonomskim statusom). Slijedom toga, lijevi centar često je prednjačio u spremnosti provođenja protržišnih reformi, mjerama štednje i/ili politikama odgovornijeg proračuna.³⁰ Kao što je već uočio Bagić (2007), zabilježeni obrasci podrške ljevici prema socioekonomskom statusu u Hrvatskoj bitno se razlikuju od “tradicionalnih” obrazaca podrške ljevici u zapadnoj Europi (napose socijaldemokratima u desetljećima nakon Drugog svjetskog rata) kao predstavnici radničke klase i nižih dohodaka.

HDZ je unatoč nominalnoj predanosti *mainstream* konsenzusu bio skloniji selektivnoj redistribuciji (Bićanić i Franičević, 2003) i povremenim populističkim mjerama, što je često rezultiralo praktičnim odmakom od tržišne ortodoksije.³¹ Do-

²⁹ Predizborna koalicija s nacionalno-liberalnim HSLS-om pod vodstvom Dražena Budiše (nekadašnjega studentskog vođe za vrijeme hrvatskog proljeća) bila je ključna za političku legitimaciju SDP-a i skidanje komunističke etikete.

³⁰ Glaurdić i Vuković (2016) navode konkretne primjere kada je koalicija lijevog centra od izborne kampanje 1999. naovamo otvoreno obećavala rezanje proračuna ili prijetila pozivanjem MMF-a.

³¹ Indikativan je primjer HDZ-ova kritika (vlastite) mirovinske reforme iz 1999. godine. Tako se HDZ vraća u život 2003. na valu populističkih obećanja i kritika nesolidarnih ekonomskih politika vlade lijevog centra. Mirovinska reforma primjer je vjerodostojnije predanosti lijevog centra (neo)liberalnoj ekonomskoj agendi, kao i populističkih tendencija HDZ-a. Reformu, koja je inicijalno koncipirana pod zadnjom HDZ-ovom vladom 1990-ih, provela je 2002. bez javne rasprave vlada lijevog centra pod pokroviteljstvom međunarodnih institucija (Svjetske banke). Reforma je podrazumijevala nepopularne mjere poput djelomične privatizacije mirovinskog sustava, smanjenja minimalnih mirovina, kao i visok (tzv. tranzicijski) trošak reforme (Guardianich, 2007; Puljiz, 2007).

nekle u maniri “svehvatajuće” (engl. *catch-all*) stranke, HDZ je strateški ciljao potporu svih dohodovnih skupina. Sličnosti HDZ-ovih ekonomsko-socijalnih politika s politikama desnih populista u SIE nisu nezanemarive.³² Uz navedeni generalno labaviji pristup tržišnoj ortodoksiji ta skupina stranaka dijeli i specifičan “socijalno-nativistički” pristup obiteljskoj politici (Piketty, 2020).³³ HDZ-u je svakako bio svojstven i ekonomski nacionalizam tipičan za desne populiste u SIE, koji je promicao lojalnu “nacionalnu” kapitalističku klasu (što je bio jedan od ciljeva procesa pretvorbe i privatizacije 1990-ih), ali i snažniju državu sposobnu voditi samostalnu politiku u skladu s nacionalnim interesima. Navedeno nudi objašnjenje razmjerno jednake podrške različitih dohodovnih skupina HDZ-u (što možemo vidjeti i na primjeru Fidesza u Mađarskoj; Lindner *et al.*, 2021).

Općenito, izbore 2000. godine možemo označiti kao prekretnicu u približavanju ekonomskih platformi dviju glavnih političkih opcija. U tom pogledu zanimljiv je negativan dohodovni gradijent podrške lijevom centru i pozitivan gradijent podrške HDZ-u na izborima 1995. godine, što je tada još uvijek sličilo obrascu tradicionalnog klasnog natjecanja. Prije izbora 2000. godine i predizborne koalicije s liberalima SDP je kao najveća stranka na ljevici percipiran kao radnička stranka (iako s prilično niskim glasačkim udjelom) te je nerazmjerno privlačio birače s nižim dohocima. S druge strane, HDZ je u 1990-ima nerijetko predstavljao antagonističku poziciju radništvu.³⁴

³² Norris i Inglehart (2019, Tabl. 7.3) tako kategoriziraju HDZ kao “značajnu autoritarno-populističku stranku u SI Europi” (uz Fidesz, PiS ili SDS u Sloveniji).

³³ Potonje se iskazuje snažnim fokusom na povećanje nataliteta (etničke većine) i na tradicionalne obiteljske vrijednosti uz, barem deklarativno, izdašne obiteljske potpore. Zanimljivo je ovdje spomenuti HDZ-ov ambiciozni *Nacionalni program demografskog razvitka* iz 1996. koji je u svojoj biti sadržavao temeljne odrednice obiteljske politike konzervativnih populističkih opcija poput Fidesza ili PiS-a. Program je bio snažno pronatalitetni uz promociju tradicionalnih obiteljskih vrijednosti. Uz to su bile predložene izdašne socijalne obiteljske mjere i potpore (izdašan dječji doplat, povoljni stambeni krediti za mlade bračne parove, porezne olakšice, višegodišnji rodiljni dopust za majke s više djece itd.). Sam plan nije nikada implementiran zbog nedostatka sredstava (Stubbs i Zrinščak, 2009).

³⁴ Ekonomski sukob u 1990-ima možemo promatrati kroz konceptualni okvir “zarobljavanja države” (engl. *state capture*) i ortačkog/kroni kapitalizma (Bičanić i Franičević, 2000; 2003; Mačkić, 2020), gdje je HDZ suštinski bio antagonistički pol radništvu, predstavljajući poslodavce uslijed *de facto* preuzimanja kontrole nad značajnim dijelom ekonomije – bilo postavljanjem vlastite upravljačke strukture u (još uvijek većinskim) državnim poduzećima ili lojalnih “tajkuna” u privatiziranim poduzećima (u značajnoj mjeri izravnim pogodovanjem; Franičević, 1999; Bičanić i Franičević, 2003). Štoviše, radništvo je u Hrvatskoj imalo ključnu ulogu u izazivanju autoritarne vlasti HDZ-a i u eventualnoj demokratizaciji zemlje (Grdešić, 2006; Bohle i Greskovits, 2012).

Naposlijetku, istodobno razmatranje izborne važnosti i manifestacija obrazovnih i dohodovnih podjela u Hrvatskoj kroz prizmu presijecajućeg dvodimenzionalnog političkog prostora pruža podlogu teorijskim okvirima prema kojima je snažan naglasak na kulturno-identitetskim pitanjima u političkom natjecanju pridonio potiskivanju (ili “zamagljivanju”) politizacije ekonomsko-redistributivne problematike. Političko je natjecanje u Hrvatskoj od samih početaka parlamentarnog sustava bilo dominantno usmjereno na kulturno-identitetsku dimenziju (s naglašenim fokusom na s njome povezana pitanja proizašla iz raspada socijalističke Jugoslavije i Domovinskog rata, procesa detuđmanizacije te kasnije iz tzv. “kulturnih ratova”), dok izražene ekonomske podjele nastale tijekom ekonomske transformacije i globalizacije nisu bile jasno artikulirane političkim programima i izbornim kampanjama. Uz sve specifičnosti trostrukog procesa transformacije kroz koji je Hrvatska prošla svojevrsna je stilizirana činjenica u literaturi (Achterberg, 2006; Van der Waal *et al.*, 2007) da je ekonomski rascjep slabije povezan s izborom birača u razdobljima i zemljama u kojima su kulturni sukobi istaknutiji. Stoga je presudna uloga kulturno-identitetskog rascjepa u izbornom natjecanju u Hrvatskoj povezana s kritičnim grupiranjem birača prema stupnju obrazovanja (Slika 3). Politička dinamika u Hrvatskoj u tom je pogledu usporediva s trendovima u razvijenim zemljama, u kojima je došlo do prestrukturiranja (engl. *realignment*) lijevih opcija iz predstavnika niskoobrazovanih u predstavnike visokoobrazovanih birača, što se povezuje s rastućom važnošću kulturno-identitetske dimenzije političkog sukoba (Van der Waal *et al.*, 2007; Piketty, 2018; Gethin *et al.*, 2022). U Hrvatskoj se, uz dosljedno pozitivan obrazovni gradijent podrške lijevom centru, od 2000-tih bilježi i statistički robustan pozitivan dohodovni gradijent, što upućuje na sveobuhvatnije prestrukturiranje stranačkog sustava u odnosu na tradicionalne obrasce podrške ljevici u zapadnoj Europi.³⁵ Moguće je da je taj “elitistički” obrat pridonio izostanku politizacije ekonomsko-redistributivnih pitanja te ublažavanju zahtjeva za redistribucijom od strane ljevice (Solt, 2008), u skladu s preferencijama njezina visokoobrazovanog – i u Hrvatskoj visokodohodovnog – biračkog tijela (Slika 5).³⁶

³⁵ Van der Waal *et al.* (2007) nude zanimljivo objašnjenje prema kojem se glasovi srednje klase (i viših dohodovnih klasa) okreću prema lijevom centru zbog većeg utjecaja kulturnih rascjepa u odnosu na one ekonomske, dok se u našem istraživanju ta dva efekta međusobno podržavaju. Viša razina kulturnog (obrazovanja) i ekonomskog (dohodak) “kapitala” ide ruku pod ruku s biračkim preferiranjem progresivnih opcija.

³⁶ Važno je u ovom kontekstu ukazati na ulogu diskursa meritokracije – značajnije prihvaćene među visokoobrazovanima – u opravdavanju viših ekonomskih razlika (Young, 1958; Piketty, 2020; Sandel, 2020).

6. Zaključak

U radu su korištene izborne ankete za parlamentarne izbore u Hrvatskoj održane od 1990. do 2020. godine kako bi se pružio konzistentan pregled dugoročnog razvoja izbornih rascjepa te identificirala njihova strukturna obilježja i političke implikacije. Provedeno istraživanje potvrdilo je postavljenu hipotezu i prvi put u empirijskoj literaturi utvrdilo kako pobjednici procesa transformacije u Hrvatskoj glasaju za stranke lijevog centra. Usto je utvrdilo da su izbori 2000. godine točka diskontinuiteta u političkoj odanosti pobjednika procesa transformacije te empirijski potvrdilo negativnu korelaciju dohodovnih i obrazovnih nejednakosti te izlaska na izbore.

Utvrđeno je da su tijekom promatranog razdoblja razlike u obrazovanju ključna odrednica izbornog ponašanja u Hrvatskoj, prvenstveno zbog snažnog naglaska na kulturno-identitetskim pitanjima u izbornom natjecanju. Jasna podjela birača prema obrazovanju očituje se u obrascu prema kojem su visokoobrazovani birači skloniji glasati za lijevi centar, dok su birači s nižom razinom obrazovanja skloniji glasati za HDZ. Istraživanje je time potvrdilo nalaze prethodnih studija, koje su ukazivale na postojanje korelacije razine obrazovanja i izborne podrške glavnim političkim opcijama u Hrvatskoj.

Na temelju predstavljenog teorijskog okvira dvodimenzionalnog političkog prostora ukazano je da je nerazmjerno naglašena važnost kulturno-identitetskog rascjepa dovela do “zamagljivanja” ekonomsko-redistributivnog rascjepa. Takav razvoj posljedica je konvergencije ekonomskih programa od strane glavnih političkih stranaka, odnosno *mainstream* liberalnog konsenzusa kojim se ne politizira ekonomsko-redistributivni konflikt. Posljedično, suprotstavljeni ekonomski interesi ne očituju se u izbornom natjecanju unatoč rastu nejednakosti i ekonomske nesigurnosti u Hrvatskoj.

Ipak, utvrđena je određena dinamika u obrascima izborne podrške birača prema razini dohotka. Istraživanje je empirijski potvrdilo da su birači s višim dohotkom skloniji podržavati lijevi centar, koji je tako postao politička opcija birača s višim obrazovanjem i s višim dohotkom – društvenih skupina koje se mogu smatrati dobitnicima procesa transformacije i globalizacije. HDZ se može opisati kao “svehvatajuća” stranka koja uživa ravnomjernu podršku među svim dohodovnim skupinama. Utvrđeno je da su donji decili dohodovne distribucije – kao glavni gubitnici procesa transformacije s najvećim interesom za ekonomsku redistribuciju – skloniji apstinirati od izbora, vjerojatno zbog izostanka političkog predstavnništva. Kao točka diskontinuiteta u izbornoj podršci prema dohotku identificirani su parlamentarni izbori 2000. godine, kada birači s višim dohocima prebacuju svoju potporu prema strankama lijevog centra (okupljenima oko SDP-a), što jasno odražava političko-ekonomski rascjep društva u 21. stoljeću u Hrvatskoj.

Ograničenja istraživanja proizlaze prvenstveno iz anketnih baza podataka koje su bile na raspolaganju istraživačima (osobito nedostatak informacija o dohotku za izbore 1990. i 1992. godine, što otežava detaljniju analizu rane faze transformacije). Buduća istraživanja mogla bi se dodatno osloniti na alternativne izvore koji kombiniraju rezultate izbora na nižim teritorijalnim razinama s administrativnim podacima koji sadržavaju detaljnije demografske i socioekonomske informacije, kao i na ankete koje povezuju vrijednosne stavove (npr. preferencije za redistribucijom) s političkim izborima. Poseban istraživački izazov ostaje utvrđivanje konkretne uloge političke ponude i potražnje u oblikovanju obrazovnog i dohodovnog gradijenta u Hrvatskoj. Iako ovo istraživanje sugerira da su faktori političke ponude bili ključni za nepolitiziranje ekonomsko-redistributivnog rascjepa i za izbornu apstinenciju, rigorozno utvrđivanje uzročno-posljedičnih veza između političke ponude i transformacije političkih rascjepa ostaje važan istraživački izazov. Nadalje, buduća bi istraživanja trebala staviti veći naglasak na izborne apstinente i na dinamiku u konzervativnom dijelu biračkog spektra u Hrvatskoj – osobito u kontekstu međunarodnog trenda rasta desnog populizma. Dublje razumijevanje političko-ekonomskih odrednica ponašanja birača u tim segmentima bilo bi korisno kako za akademsku zajednicu tako i za promišljanje šireg okvira demokratskog predstavništva i društvene stabilnosti u vremenima koja su sve nestabilnija.

LITERATURA

- Abou-Chadi, T. i Hix, S. (2021) “Brahmin left vs. merchant right? Education, class, multi-party competition and redistribution in Western Europe”, *British Journal of Sociology*, 72 (1), str. 79–92.
- Achterberg, P. (2006) “Class voting in the new political culture: Economic, cultural and environmental voting in 20 western countries”, *International Sociology*, 21 (2), str. 237–261.
- Atkinson, A. B. i Micklewright, J. (1992) *Economic Transformation in Eastern Europe and the Distribution of Income*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bagić, D. (2007) “Društveni rascjepi i stranačke preferencije na izborima za Hrvatski sabor 2003. godine”, *Politička misao*, 44 (4), str. 93–115.
- Bakker, R. i Hobolt, S. (2013) “Measuring Party Positions” u Evans, G. i De Graaf, N. D. (ur.) *Political Choice Matters: Explaining the Strength of Class and Religious Cleavages in Cross-National Perspective*. Oxford: Oxford University Press, str. 27–45.
- Bartolini, S. (2000) *The Political Mobilization of the European Left, 1860–1980. The Class Cleavage*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Bezeredi, S., Mustać, N. i Urban, I. (2023) "Dekompozicije nejednakosti prema izvorima dohotka: što nam govore anketni podaci korigirani uz pomoć poreznih podataka", *Ekonomski misao i praksa*, 32 (2), str. 1–35.
- Bićanić, I. i Franičević, V. (2000) "Dismantling Crony Capitalism: The Croatian Case", CERGE-EI Research Seminar Series.
- Bićanić, I. i Franičević, V. (2003) "Understanding reform: the case of Croatia", The wiiw Balkan Observatory Working Paper, br. 33.
- Bićanić, I., Ivanković, Ž. i Kroflin, M. (2018) "Nejednakost plaća u Hrvatskoj 2003.–2016.", *Politička misao*, 55 (3), str. 43–81.
- Bohle, D. i Greskovits, B. (2012) *Capitalist diversity on Europe's periphery*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Bonomi, G., Gennaioli, N. i Tabellini, G. (2021) "Identity, beliefs, and political conflict", *Quarterly Journal of Economics*, 136 (4), str. 2371–2411.
- Bornschieer, S. (2009) "Cleavage politics in old and new democracies", *Living Reviews in Democracy*, vol. 1.
- Bornschieer, S. (2010) *Cleavage politics and the populist right: the new cultural conflict in Western Europe*. Philadelphia: Temple University Press.
- Brooks, C., Nieuwebeerta, P. i Manza, J. (2006) "Cleavage-based voting behavior in cross-national perspective: Evidence from six postwar democracies", *Social Science Research*, 35 (1), str. 88–128.
- Bukowski, P. i Novokmet, F. (2021) "Between communism and capitalism: long-term inequality in Poland, 1892–2015", *Journal of Economic Growth*, 26 (2), str. 187–239.
- Burić, I. (2024) *Sociologija hrvatskog društva*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Corneo, G. i Grüner, H. P. (2002) "Individual preferences for political redistribution", *Journal of Public Economics*, 83 (1), str. 83–107.
- Čular, G. (2000) "Political Development in Croatia 1990–2000: Fast Transition – Postponed Consolidation", *Politička misao*, 37 (5), str. 30–46.
- Deegan-Krause, K. (2007) "New dimensions of political cleavage" u Dalton, R. J. i Klingemann, H.-D. (ur.) *Oxford Handbook of Political Behaviour*. Oxford: Oxford University Press, str. 538–556.
- Dolenc, D. (2012) "The absent socioeconomic cleavage in Croatia: a failure of representative democracy?", *Politička misao*, 44 (4), str. 93–115.
- Elff, M. (2007) "Social Structure and Electoral Behavior in Comparative Perspective: The Decline of Social Cleavages in Western Europe Revisited", *Perspectives on Politics*, 5 (2), str. 277–294.
- Enyedi, Z. (2005) "The role of agency in cleavage formation", *European Journal of Political Research*, 44 (5), str. 697–720.
- Evans, G. i De Graaf, N. D. (2013) "Explaining cleavage strength: the role of party positions" u Evans, G. i De Graaf, N. D. (ur.) *Political choice matters: explaining*

- the strength of class and religious cleavages in cross-national perspective*. Oxford: Oxford University Press, str. 2–26.
- Evans, G. i Tilley, J. (2012) “The depoliticization of inequality and redistribution: explaining the decline of class voting”, *Journal of Politics*, 74 (4), str. 963–976.
- Evans, G. i Tilley, J. (2017) *The New Politics of Class: The Political Exclusion of the British Working Class*. Oxford: Oxford University Press.
- Ferić, I. (2008) “Sustav vrijednosti kao odrednica dominantnih političkih preferencija”, *Društvena istraživanja*, 17 (4–5), str. 615–629.
- Franičević, V. (1999) “Privatization in Croatia: legacies and context”, *Eastern European economics*, 37 (2), str. 5–54.
- Franičević, V. (2002) “Politička i moralna ekonomija u prvom desetljeću tranzicije u Hrvatskoj”, *Politička misao*, 39 (1), str. 3–34.
- Gerstle, G. (2022) *The rise and fall of the neoliberal order: America and the world in the free market era*. Oxford: Oxford University Press.
- Gethin, A., Martínez-Toledano, C. i Piketty, T. (ur.) (2021) *Political cleavages and social inequalities: a study of fifty democracies, 1948–2020*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gethin, A., Martínez-Toledano, C. i Piketty, T. (2022) “Brahmin Left versus Merchant Right: Changing Political Cleavages in 21 Western Democracies, 1948–2020”, *Quarterly Journal of Economics*, 137 (1), str. 1–48.
- Gijsberts, M. i Nieuwbeerta, P. (2000) “Class cleavages in party preferences in the new democracies in Eastern Europe: a comparison with Western democracies”, *European Societies*, 2 (4), str. 397–430.
- Glaurdić, J. i Vuković, V. (2016) “Voting after war: legacy of conflict and the economy as determinants of electoral support in Croatia”, *Electoral Studies*, 42, str. 135–145.
- Grdešić, I. (1991) “Izbori u Hrvatskoj: birači, vrednovanja, preferencije” u Grdešić, I., Šiber, I., Kasapović, M. i Zakošek, N. *Hrvatska u izborima 1990*. Zagreb: Naprijed, str. 49–97.
- Grdešić, M. (2006) “Tranzicija, sindikati i političke elite u Sloveniji i Hrvatskoj”, *Politička misao*, 43 (4), str. 121–141.
- Grdešić, M. (2008) “Mapping the paths of the Yugoslav model: labour strength and weakness in Slovenia, Croatia and Serbia”, *European Journal of Industrial Relations*, 14 (2), str. 133–151.
- Grdešić, M. (2024) “Ekonomski stavovi” u Bovan, K., Širinić, D. i Raos, V. (ur.) *Hrvatski birači: 30 godina političkog ponašanja i mišljenja*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, str. 252–278.
- Grdešić, I., Šiber, I., Kasapović, M. i Zakošek, N. (1991) *Hrvatska u izborima 1990*. Zagreb: Naprijed.
- Grzymala-Busse, A. M. (2002) *Redeeming the communist past: the regeneration of communist parties in East Central Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Guardiancich, I. (2007) "The Political Economy of Pension Reforms in Croatia 1991–2006", *Financial Theory and Practice*, 31 (2), str. 96–151.
- Hall, P. A. i Evans, G. (2019) "Representation gaps: Changes in popular preferences and party positions over the long term in the developed democracies", Annual Meeting of the APSA.
- Henjak, A. (2007) "Values or interests: economic determinants of voting behavior in the 2007 Croatian parliamentary elections", *Politička misao*, 44 (5), str. 71–90.
- Henjak, A. (2011) "Stranačka mobilizacija i granice stranačke identifikacije u Hrvatskoj nakon 2000. godine", *Političke perspektive*, 1 (1), str. 29–56.
- Henjak, A. (2017) "Lojalnost, glas ili izlazak: izborna participacija i potpora novim strankama u Hrvatskoj", *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 14 (1), str. 79–103.
- Henjak, A. (2018) "Nose li parlamentarni izbori 2015. i 2016. godine promjenu političkih rascjepa u Hrvatskoj?", *Društvena istraživanja*, 27 (3), str. 383–406.
- Henjak, A., Čular, G. i Zakošek, N. (2013) "Croatia" u Berglund, S., Ekman, J., Deegan-Krause, K. i Knutsen, T. (ur.) *The handbook of political change in Eastern Europe*. 3. izd. Cheltenham: Edward Elgar, str. 443–480.
- Inglehart, R. (1977) *The silent revolution: changing values and political styles among Western publics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1997) *Modernization and postmodernization: cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. i Norris, P. (2003) *Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change Around the World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jović, D. (2017) *Rat i mir: Politika identiteta u suvremenoj Hrvatskoj*. Zagreb: Fraktura.
- Judt, T. (2010) *Ill fares the land: a treatise on our present discontents*. London: Allen Lane.
- Kasapović, M. (1996) "Demokratska tranzicija i političke institucije u Hrvatskoj", *Politička misao*, 33 (2–3), str. 84–99.
- Kasapović, M. (2000) "Electoral politics in Croatia 1990–2000", *Politička misao*, 37 (5), str. 3–20.
- Kitschelt, H. (1994) *The transformation of European social democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kitschelt, H. i McGann, A. J. (1995) *The radical right in Western Europe: a comparative analysis*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Kitschelt, H., Mansfeldová, Z., Markowski, R. i Tóka, G. (1999) *Post-communist party systems: competition, representation, and inter-party cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kokanović, M. (1999) "Croatian labour realities, 1990–1999", *SEER: journal for labour and social affairs in Eastern Europe*, 2 (3), str. 185–208.
- Kriesi, H., Grande, E., Lachat, R., Dolezal, M., Bornschier, S. i Frey, T. (2008) *West European politics in the age of globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

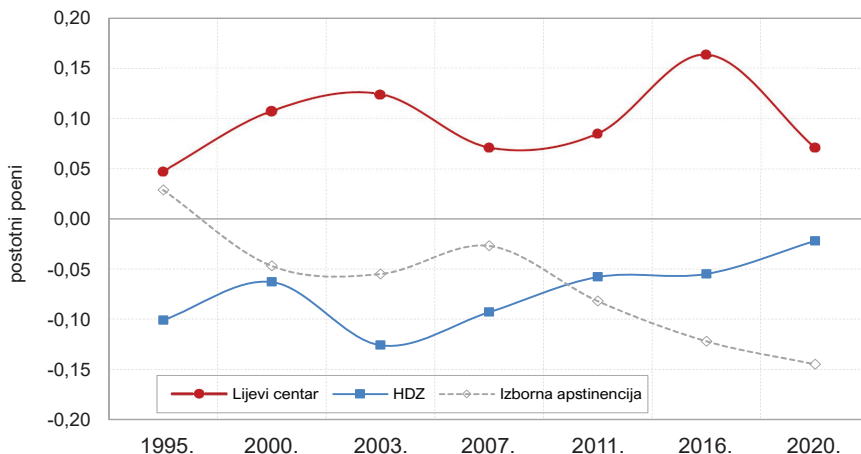
- Kump, N. i Novokmet, F. (2018) "Top incomes in Croatia and Slovenia, from 1960s until today", WID.world working paper series, br. 2018/8.
- Lamza Posavec, V. (2004) "Apstinencija na izborima za Hrvatski sabor 2003. godine: tko i zašto nije glasovao?", *Društvena istraživanja*, 13 (71), str. 383–404.
- Lažnjak, J. i Švarc, J. (2017) *Kultura i vrijednosti u ortačkom kapitalizmu. Karakteristike hrvatskog kapitalizma*. Zagreb: Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar".
- Ledić, M., Rubil, I. i Urban, I. (2022) "Missing top incomes and tax-benefit microsimulation: evidence from correcting household survey data using tax records data", *Radni materijali EIZ-a*, 1, str. 3–52.
- Lindner, A., Novokmet, F., Piketty, T. i Zawisza, T. (2021) "Political conflict, social inequality and electoral cleavages in Central-Eastern Europe, 1990–2018" u Gethin, A., Martínez-Toledano, C. i Piketty, T. (ur.) *Political cleavages and social inequalities: a study of fifty democracies, 1948–2020*. Cambridge: Harvard University Press, str. 287–310.
- Lipset, S. M. (1959) "Democracy and working-class authoritarianism", *American Sociological Review*, 24 (4), str. 482–501.
- Lipset, S. M. i Rokkan, S. (1967) "Cleavage structures, party systems, and voter alignments: an introduction" u Lipset, S. M. i Rokkan, S. (ur.) *Party systems and voter alignments*. New York–London: The Free Press–Collier–Macmillan, str. 1–64.
- Mačkić, V. (2020) "Balkanska bolest: doprinos raspravi o političkoj ekonomiji hrvatskog modela kapitalizma" u Obad, O. i Bagarić, P. (ur.) *Devedesete. Kratki rezovi*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku (IEF) i Naklada Jesenski i Turk, str. 377–409.
- Mačkić, V. i Rusmir, F. (2024) "Pork barrel spending: the missing link between electoral clientelism and political budget cycles", *Economics & Sociology*, 17 (3), str. 82–102.
- Malešević, S. (2002) *Ideology, legitimacy and the new state: Yugoslavia, Serbia and Croatia*. London: Frank Cass.
- Mateju, P., Rehakova, B. i Evans, G. (1999) "The politics of interests and class realignment in the Czech Republic, 1992–1996" u Evans, G. (ur.) *The end of class politics? Class voting in comparative context*. Oxford: Oxford University Press, str. 231–253.
- Milanović, B. (1998) *Income, Inequality, and Poverty During the Transition from Planned to Market Economy*. Washington DC: The World Bank.
- Merkel, W. (2011) *Transformacija političkih sustava: uvod u teoriju i empirijsko istraživanje transformacije*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Mudde, C. (2007) *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nestić, D. (2002) "Ekonomске nejednakosti u Hrvatskoj 1973–1998", *Financijska teorija i praksa*, 26 (3), str. 595–613.

- Norris, P. i Inglehart, R. (2019) *Cultural backlash: Trump, Brexit, and authoritarian populism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Novokmet, F. (2017) *Entre communisme et capitalisme. Essais sur l'évolution des inégalités de revenus et de patrimoines en Europe de l'est, 1890–2015* (doktorska disertacija). École des hautes études en sciences sociales.
- Novokmet, F. (2021) "Long-run inequality in communist countries: before, during and after" u Douarin, E. i Havrylyshyn, O. (ur.) *The Palgrave handbook of comparative economics*. London: Palgrave Macmillan, str. 213–254.
- Offe, C. (2014) "Participatory inequality in the austerity state: A supply side approach", Working Paper der DFG-KollegforscherInnengruppe Postwachstumsgesellschaften, br. 1/2014.
- Piketty, T. (2018) "Brahmin left vs merchant right: rising inequality and the changing structure of political conflict (evidence from France, Britain and the US, 1948–2017)", WID.world working paper, br. 2018/7.
- Piketty, T. (2020) *Capital and Ideology*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pop-Eleches, G. i Tucker, J. A. (2017) *Communism's shadow: historical legacies and contemporary political attitudes*. Princeton: Princeton University Press.
- Puljiz, V. (2007) "Hrvatski mirovinski sustav: korijeni, evolucija i perspektive", *Revija za socijalnu politiku*, 14 (2), str. 163–192.
- Raos, V. (2020) "Struktura rascjepa i parlamentarni izbori u Hrvatskoj 2020. u doba pandemije", *Analiza Hrvatskog politološkog društva*, 17 (1), str. 7–30.
- Rodrik, D. (2011) *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy*. New York: W.W. Norton.
- Roemer, J. E. (1998) "Why the poor do not expropriate the rich: an old argument in new garb", *Journal of Public Economics*, 70, str. 399–424.
- Sandel, M. J. (2020) *The Tyranny of Merit: What's Become of the Common Good?*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Sartori, G. (1969) "From the sociology of politics to political sociology" u Lipset, S. M. (ur.) *Politics and the social sciences*. New York: Oxford University Press, str. 65–100.
- Sekulić, D. (2016) "Ljevica i desnica u Hrvatskoj" u Sekulić, D. (ur.) *Vrijednosti u hrvatskom društvu*. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo "Miko Tripalo", str. 137–168.
- Shayo, M. (2009) "A model of social identity with an application to political economy: nation, class, and redistribution", *American Political Science Review*, 103 (2), str. 147–174.
- Shim, J. (ur.) (2024) *Mass-Elite Representation Gap in Old and New Democracies: Critical Junctures and Elite Agency*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Solt, F. (2008) "Economic inequality and democratic political engagement", *American Journal of Political Science*, 52 (1), str. 48–60.

- Stojić, M. (2018) *Party Responses to the EU in the Western Balkans: Transformation, Opposition or Defiance?*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Stubager, R. (2008) "Education effects on authoritarian–libertarian values: a question of socialization", *The British Journal of Sociology*, 59 (2), str. 327–350.
- Stubbs, P. i Zrinščak, S. (2009) "Croatian Social Policy: The Legacies of War, State-building and Late Europeanization", *Social Policy & Administration*, 43 (2), str. 121–135.
- Stubbs, P. i Zrinščak, S. (2012) "Klijentelizam i socijalna politika". 2. *Zagrebački ekonomski forum*. Zagreb: Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) Zagreb, str. 5–18.
- Šiber, I. (1991) "Nacionalna, vrijednosna i ideologijska uvjetovanost stranačkog izbora" u Grdešić, I., Šiber, I., Kasapović, M. i Zakošek, N. *Hrvatska u izborima 1990*. Zagreb: Naprijed, str. 49–97.
- Šiber, I. (2004) "Interest in Elections and Electoral Participation", *Politička misao*, 41 (5), str. 3–27.
- Širinić, D. i Dolenc, D. (2024) "Izborna participacija" u Bovan, K., Širinić, D. i Raos, V. (ur.) *Hrvatski birači: 30 godina političkog ponašanja i mišljenja*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, str. 26–50.
- Širinić, D., Raos, V. i Bovan, K. (2024) "Biračko ponašanje" u Bovan, K., Širinić, D. i Raos, V. (ur.) *Hrvatski birači: 30 godina političkog ponašanja i mišljenja*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, str. 341–377.
- Tavits, M. i Letki, N. (2009) "When left is right: party ideology and policy in post-communist Europe", *American Political Science Review*, 103 (4), str. 555–569.
- Van der Waal, J., Achterberg, P. i Houtman, D. (2007) "Class Is Not Dead – It Has Been Buried Alive: Class Voting and Cultural Voting in Postwar Western Societies (1956–1990)", *Politics & Society*, 35 (3), str. 403–426.
- Vujić, A. (2014) *Hrvatska i ljevica: prilog socijaldemokratskom gledištu*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- World Bank (2001) "Croatia: Economic Vulnerability and Welfare Study", Report No. 22079-HR. Washington D.C.: World Bank.
- Young, M. (1958) *The Rise of the Meritocracy*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Zakošek, N. (1991) "Polarizacijske strukture, obrasci političkih uvjerenja i hrvatski izbori 1990." u Grdešić, I., Šiber, I., Kasapović, M. i Zakošek, N. (ur.) *Hrvatska u izborima 1990*. Zagreb: Naprijed, str. 131–187.
- Zakošek, N. (1994) "Struktura i dinamika hrvatskoga stranačkog sustava", *Revija za sociologiju*, 25 (1–2), str. 23–39.
- Zuckerman, A. (1975) "Political cleavage: a conceptual and theoretical analysis", *British Journal of Political Science*, 5, str. 231–248.
- Županov, J. (2002) *Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Prilozi

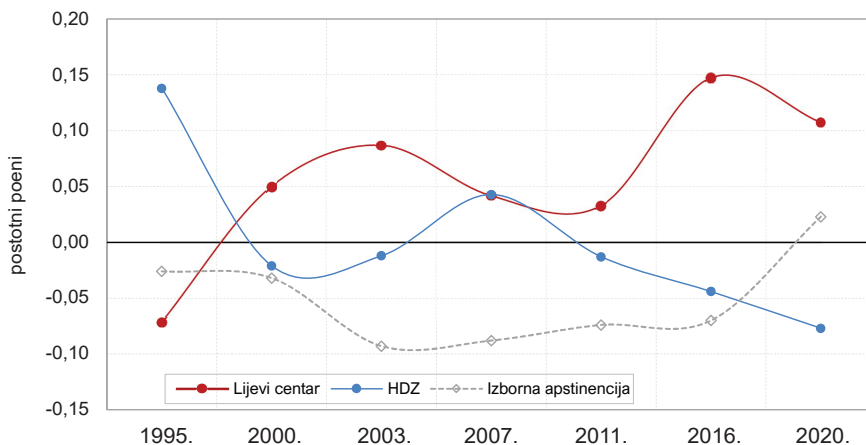
Slika A1. Obrazovni rascjep među svim biračima (uključujući izborne apstinente)

Napomena: slika prikazuje razliku između udjela birača s fakultetskim obrazovanjem i birača s obrazovanjem nižim od fakultetskog u podršci lijevom centru i HDZ-u, kao i u izbornoj apstinenciji, nakon kontroliranja za dob, spol i dohodak.

Izvor: izračun autora.

Slika A2. Dohodovni rascjep među svim biračima (uključujući izborne apstinente)

Napomena: slika prikazuje razliku između udjela birača u najviših 10% dohodovne distribucije i birača u donjih 90% dohodovne distribucije u podršci lijevom centru i HDZ-u, kao i u izbornoj apstinenciji, nakon kontroliranja za dob, spol i obrazovanje.

Izvor: izračun autora.

Tablica A1. Regresijska analiza odrednica glasanja za HDZ, parlamentarni izbori, 1995.–2020.

Glasanje za HDZ	1995.	2000.	2003.	2007.	2011.	2016.	2020.
Obrazovanje: primarno	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)
Obrazovanje: sekundarno	-0.285*** (0.061)	-0.146*** (0.048)	0.019 (0.092)	-0.020 (0.046)	-0.093 (0.059)	-0.060 (0.041)	-0.065* (0.037)
Obrazovanje: tercijarno	-0.331*** (0.066)	-0.184*** (0.054)	-0.119** (0.048)	-0.102* (0.052)	-0.113* (0.067)	-0.089* (0.047)	-0.066 (0.043)
Dohodak: najnižih 50%	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)
Dohodak: srednjih 40%	-0.059 (0.041)	-0.065* (0.035)	0.068 (0.043)	0.020 (0.038)	0.116*** (0.040)	0.016 (0.033)	0.049 (0.031)
Dohodak: najviših 10%	0.080 (0.068)	-0.060 (0.051)	0.031 (0.050)	0.046 (0.068)	0.048 (0.060)	-0.034 (0.049)	-0.051 (0.051)
Spol: ženski	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)
Spol: muški	0.003 (0.036)	0.125*** (0.030)	0.008 (0.036)	0.061* (0.031)	-0.011 (0.036)	0.060** (0.030)	0.079*** (0.027)
Dob: 18-39	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)
Dob: 40-60	0.071* (0.039)	0.060* (0.034)	0.133*** (0.041)	0.138*** (0.037)	0.108*** (0.039)	0.115*** (0.036)	0.080** (0.033)
Dob: 60 i više	0.060 (0.063)	0.083* (0.044)	0.079 (0.050)	0.094** (0.045)	0.115** (0.053)	0.068* (0.036)	0.075** (0.034)
N	668	773	773	1,120	530	1,225	1,048

Robusne standardne greške u zagradama

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Izvor: izračun autora.

Tablica A2. Regresijska analiza odrednica izborne apstinencije, parlamentarni izbori, 1995.–2020.

Izborna apstinencija	1995.	2000.	2003.	2007.	2011.	2016.	2020.
Obrazovanje: primarno	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)
Obrazovanje: sekundarno	0.045 (0.040)	0.008 (0.033)	0.006 (0.101)	-0.021 (0.043)	-0.007 (0.063)	0.030 (0.042)	-0.034 (0.040)
Obrazovanje: tercijarno	0.031 (0.049)	-0.066* (0.035)	-0.057 (0.051)	-0.050 (0.046)	-0.086 (0.070)	-0.101** (0.046)	-0.186*** (0.046)
Dohodak: najnižih 50%	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)
Dohodak: srednjih 40%	0.008 (0.035)	-0.047* (0.028)	-0.078* (0.046)	-0.081** (0.036)	-0.080* (0.045)	-0.049 (0.035)	-0.063* (0.033)
Dohodak: najviših 10%	0.018 (0.058)	-0.051 (0.044)	-0.143** (0.057)	-0.122*** (0.044)	-0.114 (0.078)	-0.103** (0.046)	-0.011 (0.059)
Spol: ženski	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)
Spol: muški	-0.049* (0.029)	0.000 (0.026)	-0.034 (0.040)	-0.010 (0.029)	0.045 (0.042)	-0.028 (0.030)	-0.071** (0.029)
Dob: 18-39	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)
Dob: 40-60	-0.293*** (0.033)	-0.218*** (0.033)	-0.245*** (0.048)	-0.092** (0.038)	-0.164*** (0.046)	-0.109*** (0.039)	-0.201*** (0.037)
Dob: 60 i više	-0.290*** (0.042)	-0.265*** (0.035)	-0.282*** (0.055)	-0.134*** (0.046)	-0.245*** (0.061)	-0.153*** (0.041)	-0.208*** (0.040)
N	668	773	773	1,120	530	1,225	1,048

Robusne standardne greške u zagradama

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Izvor: izračun autora.

Tablica A3. Regresijska analiza odrednica glasanja za desnicu, parlamentarni izbori, 1995.–2020.

Glasanje za desnicu	1995.	2000.	2003.	2007.	2011.	2016.	2020.
Obrazovanje: primarno	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)
Obrazovanje: sekundarno	0.003 (0.019)	0.032*** (0.011)	-0.010 (0.009)	-0.013 (0.020)	-0.013 (0.026)	0.007 (0.021)	0.010 (0.019)
Obrazovanje: tercijarno	-0.013 (0.022)	0.017 (0.016)	0.020* (0.012)	0.011 (0.032)	-0.017 (0.031)	0.077** (0.031)	0.044* (0.026)
Dohodak: najnižih 50%	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)
Dohodak: srednjih 40%	0.016 (0.015)	0.009 (0.015)	-0.011 (0.014)	0.001 (0.015)	0.006 (0.022)	0.044* (0.023)	0.022 (0.018)
Dohodak: najviših 10%	-0.002 (0.019)	0.003 (0.023)	0.001 (0.017)	0.009 (0.046)	0.036 (0.041)	0.011 (0.035)	-0.031 (0.028)
Spol: ženski	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)
Spol: muški	0.017 (0.013)	0.023* (0.013)	0.011 (0.011)	0.029** (0.013)	0.000 (0.018)	-0.019 (0.019)	0.030* (0.017)
Dob: 18-39	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)	(referentna kategorija) (.)
Dob: 40-60	0.008 (0.015)	0.009 (0.016)	0.007 (0.014)	-0.013 (0.016)	0.005 (0.023)	-0.012 (0.021)	0.017 (0.021)
Dob: 60 i više	0.002 (0.020)	-0.001 (0.016)	-0.011 (0.011)	-0.042*** (0.013)	-0.041* (0.021)	-0.002 (0.023)	0.011 (0.022)
N	668	773	773	1,120	530	1,225	1,048

Robusne standardne greške u zagradama

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Izvor: izračun autora.

Velibor Mačkić, Filip Novokmet, Filip Rusmir
INEQUALITY AND ELECTORAL CLEAVAGES
IN CROATIA, 1990–2020

Summary

Based on harmonized election polls, the paper analyses the evolution of political cleavages in Croatia from 1990 to 2020. It is found that the educational cleavage has remained stable over the observed period: highly educated voters are more likely to vote for the Center Left, and less educated voters for the HDZ. For the first time, an income pattern of support is found according to which the winners of the transformation process are more likely to vote for the Centre Left. Since the 2000 elections, which represent a point of discontinuity, a more pronounced positive income pattern of support for the Center Left has been recorded, while voters with lower incomes are increasingly inclined to abstain from voting. In the theoretical framework of the two-dimensional political space, it is shown that the dominance of the cultural-identity dimension based on the educational cleavage has contributed to the “obscuration” of economic conflict in political competition. Despite growing inequality, the economic cleavage remains non-politicized. The findings point to the restructuring of the political space in Croatia and the need for further research into the mechanisms that shape the transformation of political cleavages.

Keywords: Political Economy, Inequality, Cleavages, Polls, Left

Velibor Mačkić, izvanredni profesor, Ekonomski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.

E-mail: vmackic@efzg.hr

Filip Novokmet, docent, Ekonomski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.

E-mail: fnovokmet@net.efzg.hr

Filip Rusmir, asistent, Ekonomski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.

E-mail: frusmir@net.efzg.hr